

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ім. Ф. ПОТУШНЯКА

ЗАКАРПАТСЬКА ФРАНКІАНА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ,
ЕСЕ, ХУДОЖНІХ ТВОРІВ,
БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Ужгород, 2016

ББК 83.3(4УКР-4ЗАК) + 85(4УКР-4ЗАК)

УДК 82.0(477.87)+7(477.87)

3-18

3-18 Закарпатська Франкіана : зб. наук. статей, есе, худож. творів, бібліогр. джерел / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; уклад. : М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Н. М. Панчук ; відп. за вип. О. А. Канюка. – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2016. – 260 с.

ISBN 978-617-7404-08-7

«Закарпатська Франкіана» – збірник наукових статей, есе, художніх творів, бібліографічних джерел, приурочений до 160-річчя від дня народження Івана Франка. У цьому виданні вперше подано під однією обкладинкою і твори Івана Франка, що підтверджують зацікавлення цього письменника, мислителя і громадського діяча історією, культурою та тогочасними реаліями Угорської Русі, тобто нашого краю, і праці науковців, що аналізують вплив творчості та постаті Івана Франка на громадське і культурне життя Закарпаття. Окрім того, у збірнику акумульовано історію закарпатського франкознавства та його джерельну базу, а також представлено художні твори сучасних письменників, присвячені Івану Франку.

Видання адресоване, у першу чергу, працівникам бібліотек та інших культосвітніх закладів, а також новим поколінням дослідників-франкознавців та всім, кого цікавить життя і творчість цієї знакової для України особистості.

Укладачі:

М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Н. М. Панчук

Автор ідеї проекту – О. Д. Гаврош

*В оформленні обкладинки використано роботу
Геора Мельничука «Мелодія Карпат» (2010)*

ISBN 978-617-7404-08-7

© Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка, упорядкування, 2016
© ТОВ «РІК-У», 2016

ЗАКАРПАТСЬКЕ ФРАНКОЗНАВСТВО¹

Відразу зазначу ланцюжок із п'ятнадцяти імен дослідників проблеми «Іван Франко і Закарпаття». За роком «письмового» дебюту їх можна розташувати у такій логічно-часовій послідовності: Юрій Калман Жаткович (1898), Гядор Стрипський (1900), Іван Панькевич (1926), Володимир Бірчак (1936), Микола Ясько (1954), Павло Лісовий (1955), Іван Долгош (1956), Василь Микитась (1956), Яків Штернберг (1957), Іван Вишневський (1962), Юрій Качій (1963), Олекса Мишанич (1964), Євген Кирилук (1965), Олег Мазурок (1986), автор цих рядків (1991).

Окрім усього, Юрій Жаткович і Гядор Стрипський у подальшому самі посіли місце чільних об'єктів досліджень у своєрідній науковій моделі, де значком «→» можна позначити творчий імпульс, а «↔» відображає тривку співпраці. Ця модель складена з ключових учасників подій та авторитетних інтерпретаторів минулого і поточної дійсності Закарпаття: Михайло Драгоманов (↔ Анатолій Кралищкий) → Іван Франко (↔ Володимир Гнатюк ↔ Юрій Жаткович) ↔ Гядор Стрипський.

Праці дев'ятох українських дослідників різних поколінь і різної кваліфікації лежать в основі вивчення і популяризації впливу Івана Франка на місцеву інтелектуальну традицію та гуманітаристику (у вужчому значенні). Йдеться про філологів Володимира Бірчака (1881-1952), Івана Панькевича (1887-1958), Миколу Яська (1890-1960), Павла Лісового (1923-2001), Василя Микитася (1924-2002) та Олексу Мишанича (1933-2004), істориків Якова Штернберга (1924-

¹ Із монографії: Офіцинський, Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2011. – 248 с.

1992), Юрія Качія (1925-1990) та Олега Мазурка (нар. 1937 р.). Їхнє життя і наукова діяльність тісно переплелися із Закарпаттям.

До речі, знакові фігури закарпатського франкознавства вирости в різних регіонах України: Львівщина (В. Бірчак, І. Панькевич), Полтавщина (М. Ясько), Хмельниччина (П. Лісовий), Дніпропетровщина (В. Микитась), Закарпаття (Ю. Качій, О. Мишанич), Рівненщина (О. Мазурок). А батьківщина Я. Штернберга – м. Нодьварод, Румунія.

Бачимо у них дипломи відомих університетів: Віденського (І. Панькевич), Львівського (В. Бірчак), Ленінградського (Я. Штернберг), Дніпропетровського (В. Микитась), Ужгородського (П. Лісовий, Ю. Качій, О. Мишанич, О. Мазурок). М. Ясько закінчив Київський інститут народного господарства, причому юридичний факультет. На філолога перекваліфікувався вже у зрілому віці (40-літнім), позаяк не міг працювати за фахом через репресованого батька.

Цікавий збіг. О. Мазурок народився в один день із І. Франком – 27 серпня, щоправда, з інтервалом у 81 рік. Очевидно, на підсвідомому рівні це стало спонукою для духовної сув'язі генія та його життєписця.

Закарпатське франкознавство відразу ж переросло не тільки вузькі крайові рамки, але й національні (всеукраїнські), вийшовши на широкий славистичний контекст. Ряд дослідників перебрали на себе функції модераторів у справі вивчення і популяризації спадщини Івана Франка у країнах Карпатського регіону: Угорщині (Ю. Жаткович, Г. Стрипський, Я. Штернберг) та Чехословаччині (одночасно у територіальних межах двох нинішніх держав: Чехії та Словаччини – І. Панькевич, В. Бірчак).

У цілому ця проблематика поєднала дві близькі, але різнопланові міждисциплінарні галузі – франкознавство і краєзнавство. При цьому вона поставила рекорди за креативною притягальністю впродовж уже понад столітній відтинок. Її розробка триває.

ЗАЧИНАТЕЛІ.

ЮРІЙ КАЛМАН ЖАТКОВИЧ. ПЯДОР СТРИПСЬКИЙ

Закарпатське франкознавство розпочинається в 1898 р. коротким повідомленням греко-католицького священника Юрія

Калмана Жатковича (1855-1920), котрий служив парохом у селі Стройному (нині Свалявський район Закарпатської області) [1, с. 187-189]. Він звітував про свою дворічну працю над перекладами угорською Франкової прози і драматургії: збірки оповідань «В поті чола», повісті «Для домашнього вогнища» і трьох п'єс: «Учитель», «Кам'яна душа», «Украдене щастя».

Того року (1898-го) 25-ліття творчості Івана Франка збіглося із століттям українського літературного відродження. Тому лаконічна назва наукового есе Ю. Жатковича у значній мірі виявилася достоту символічною. По суті, йшлося про щирий намір (справжній привіт) місцевої інтелігенції – провідної верстви закарпатських українців (угорських русинів) – повноцінно увійти у вже на ту пору потужне всеукраїнське інтелектуальне річище.

Доти закарпатці успішно інтегрувались із допомогою галичан у русофільську течію. Отже, не випадково саме 1898 р. Юрія Жатковича обрано дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові.

Весною 1896 р. І. Франко свою прозову книжку «В поті чола» з дарчим написом подарував Ю. Жатковичу через В. Гнатюка, котрий тоді проводив у Закарпатті фольклорну експедицію і завітав у Стройне. Листування Ю. Жатковича і В. Гнатюка розпочалося восени 1895 р. і тривало двадцять років (до 1914-го). Збереглося 89 листів обсягом 218 рукописних сторінок.

Із листів від 13 і 17 червня 1896 р. довідуємося про твердий намір Юрія Жатковича перекладати Івана Франка: спочатку оповідання, а потім (5 і 25 листопада, 6 грудня 1896 р.) драматургію [2, с. 16, 42, 49, 51-55]. Перекладені п'єси він відправив у середині листопада і на початку грудня 1896-го у Будапешт директорам Угорського національного театру («Украдене щастя») і театру комедії («Кам'яна душа») для можливої постановки.

Крім того, Ю. Жаткович став постійним читачем літературно-наукового журналу «Житє і слово», що виходив за Франковою редакцією до 1897 р. включно. У львівському журналі «Зоря» (1897, № 2) В. Гнатюк розмістив свою замітку «Переклади Ю. Жатковичем творів І. Франка угорською мовою».

У наступному літературно-науковому збірнику – з нагоди 40-ліття творчості Івана Франка – Юрій Жаткович теж стисло роз-

повів про переклади короткої Франкової прози угорською мовою [3, с. 177-178].

Починаючи з 1896 р. Ю. Жаткович переклав угорською декілька оповідань І. Франка. П'ять із них побачили світ – «Грицева шкільна наука», «Schönschreiben», «Історія моєї січкарні», «Домашній промисел», «Хлопська комісія». Їх опублікували закарпатські щотижневі газети, що виходили головним чином в Ужгороді – «Kelet» (ред. о. К. Невіцький), «Kárpáti Lapok» (ред. В. Романцьо), «Görög Katholikus Hírlap» (ред. В. Камінський), а також «Bereg» і центральна «Budapesti Hírlap». В останній побачила світ «Грицева шкільна наука» (30 грудня 1896 р.).

Станом на 1898 р. Ю. Жаткович переклав три п'єси І. Франка: «Украдене щастя», «Кам'яна душа» та «Учитель», які не знайшли тоді свого видавця і постановника. Так само не вистачило місця в угорській періодиці для публікації перекладених повістей «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки» (для щоденника «Alkomány») та кількох інших творів.

Невдовзі у будапештському журналі «Magyar Szemle» (1900, № 26) Ю. Жаткович подав нарис про українську літературу, де І. Франкові приділено значну увагу. У 1902 р. Літературне товариство імені Святого Стефана в Будапешті випустило окремою книжечкою Франкове оповідання «Гриць і панич».

Без цього викладеного вище сюжету далі не обходилися дослідники літературного процесу Закарпаття. Навіть такі проти-лежні за етнополітичними орієнтаціями, як русофіл Євген Недзельський та українські патріоти Володимир Бірчак і Микола Лелекач [4, с. 256-258; 5, с. 150-152; 6, с. 229-257, 238, 250].

Згодом, у другій половині ХХ століття зазначений аспект став своєрідною «фішкою» – культовим або ж найулюбленішим аргументом у когорти дослідників і популяризаторів міжрегіональних культурних взаємин: між Закарпаттям і Великою Україною, між Закарпаттям і Галичиною і так далі.

В епіцентрі перебували геніальна постать І. Франка у контакті з визначними закарпатськими культурними діячами – священиком Ю. Жатковичем і славістом Г. Стрипським. Щоправда, соціальне становище (парафіяльний греко-католицький священик) Ю. Жатковича радянськими ученими не афішувалося або ж фіксувалося не вельми охоче.

Гіядор Стрипський (1875-1946) провів дитинство поблизу Мукачеве – у селах Шелестово і Руське. До 1910 р. він був пов'язаний з Коложварським університетом (нині місто Клуж-Напока), далі – з Угорським національним музеєм. У 1913 р. став членом Румунської академії наук. Водночас у його студентській біографії був зимовий семестр 1897/1898 навчального року, проведений у Львівському університеті на стипендію Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Редагуючи протягом 1916-го у Будапешті журнал «Ukrania», Г. Стрипський подав розгорнутий некролог на смерть І. Франка (№ 9-10), з яким він заприятелював ще студентом (1897), мав особисті зустрічі та досвід творчої співпраці.

У 1900 р. для ужгородської газети «Kelet» Стрипський переклав Франковий «Добрий заробок», а у 1907-му для коложварської «Erdélyi Hírlap» – аж три оповідання: згаданий «Добрий заробок», а також «Олівець» та «Історія моєї січкарні».

Згодом у «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка» (1908) І. Франко розмістив дослідження «Нові матеріали до історії українського вертепа», де подав текст різдвяного «Бетлегема» у с. Верхня Апша, комітат Мараморош (нині Верхнє Водяне Рахівського району), записаний Г. Стрипським.

Того ж року (1908) в угорському журналі «Etnographia» Гіядор Стрипський надрукував реферат «Лайош Кошут у русинській народній поезії», взявши за основу статтю І. Франка «Кошут і Кошутська війна», оприлюднену в журналі «Житє і слово» (1894).

У 1914-му Г. Стрипський був серед 24 славістів світу й українських письменників, які вшанували творче сорокаріччя Івана Франка спочатку в «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка» (1913 – 1914 рр., том 117-118), а невдовзі – в розширеному літературно-науковому збірнику [7, с. 179-195]. Цікаво, що його статтю розмістили вслід за дописом Ю. Жатковича.

У журналі «Ukrania» (1916 р., номери 11-18) Гіядор Стрипський оприлюднив свої переклади угорською соціально-побутових оповідань І. Франка «Історія моєї січкарні» та «До світла», вірш «Каменярі» (переклад відомого поета Арпада Земшлені за підрядником Г. Стрипського).

У фондах Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді зберігаються примірники «До світла (Оповідання арештанта)» (ар-

хівний № 6844), що побачило світ у Будапешті 1916 р. як перший випуск запланованої Г. Стрипським «Української бібліотеки» [8]. Щоправда, назву перекладено трохи інакше – «A veres zsidófiú története» («Оповідь побитого єврейського хлопчика»).

Ота книжечка (заввишки 15,5 і завширшки 11 см) коштувала 40 філерів. На форзацах подано короткий нарис про Україну та головні віхи її історії, на задньому шмуцтитуллі – карта українських етнічних земель, включно з Кримом і Кубанню, але включаючи Закарпаття. Це зрозуміло, адже Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини, котра вела тоді війну проти Російської імперії. Посилена військова цензура не тільки заборонила б друк, але й подбала б про взяття видавця під варту та його подальшу відправку в політичну в'язницю Талергоф.

У Закарпатському краєзнавчому музеї зберігаються вирізки з опублікованими перекладами Г. Стрипським оповідань І. Франка у газеті «Erdélyi Hírlap» за 1907 р. (арх. № 6849, 6850, 6851). Мова йде про оповідання «Олівець» («A ceruza») (31 березня), «Історія моєї січкарні» («Az én szecskavágóm története») (7 липня), «Добрий заробок» («Jó kereset») (очевидно, у травні, хоч точної дати не вказано).

Гядор Стрипський тоді ж, у 1907-му, зазначив, що переклав твори із малоросійської (русинської) (kisorosz (rutének), а вже за кілька років (у 1916-му) чітко фіксував сучасний етнонім – український.

Не скоро у Закарпатті знову з'явилися перекладачі художніх творів Івана Франка угорською мовою. У серії «Шкільна бібліотека класиків» видавництва «Радянська школа» (Київ – Ужгород) п'ятитисячним тиражем вийшли у 1949 р. його «Вибрані оповідання» («Válogatott elbeszélések») (248 стор., ціна 9 крб. 20 коп.), перекладені Ласлом Шандором і з післямовою Т. Магліна.

Згодом (1957) двотисячним тиражем побачила світ повість «Борислав сміється» («Borislav nevet») (297 стор., 1 крб. 50 коп.) у перекладі Лайоша Золтана.

Третій видавничий проект вразив міждержавним розмахом. У 1970 р. видавництва «Карпати» (Ужгород) і «Európa» (Будапешт) накладом 3350 примірників випустили вибране І. Франка (вірші, оповідання, драма «Украдене щастя») під назвою «Беркут» («Királysas») (448 стор., 1 крб. 75 коп. або 26 фоліантів).

Упорядником і автором післямови виступила Сара Коріг, а перекладацький колектив зібрався значний та солідний: Ласло Балла, Імре Гьорьог, Єва Грігаші, Мартон Колач, Сара Коріг, Омі Карольї, Гейза Кийпеш, Золтан Мойтеньї, Дьордь Радо, Юдіт Шандор, Ласло Шандор, Іштван Товтфалуші, Міклош Відор, Шандор Вйореш, Арпад Земплені. Багато з них мали закарпатське коріння, тобто представляли угорську літературу Закарпаття.

Образно кажучи, сформувався серйозний депозитарій Франкових творів угорською мовою, звідки не воднораз робилися передруки. Так, «Kárpáti Kalendárium-1976» умістив «Гімн» («Himnusz») (С. 76), перекладений Гейзою Кийпешем.

Український письменник Юрій Шкробинець (1928-2001) теж спеціалізувався на поетичному перекладі. В обласній газеті «Kárpáti Igaz Szó» 27 серпня 1986 р. він відтворив угорською мовою дві Франкові поезії: «Чого являєшся мені» та «Безмежнеє поле».

Останнє, четверте закарпатське видання вибраних творів І. Франка угорською мовою (270 стор.) побачило світ 2008 р. у тому ж видавництві «Карпати» тиражем 1 тис. примірників. В оформленні обкладинки використано портрет закарпатського художника Сергія Глущука.

Усі переклади упорядкував найбільший у краї угорський письменник Ласло Балла. Найвідоміші поезії І. Франка переклали знані з попереднього видання Ласло Балла, Міклош Відор, Шандор Вйореш, Єва Грігаші (поема «Мойсей»), Омі Карольї, Гейза Кийпеш, Мартон Колач, Золтан Мойтеньї, а прозу (оповідання) – Імре Гьорьог, Ласло Шандор.

На початку ХХ століття в Закарпатті лірику і коротку прозу Івана Франка друкували не тільки угорською, але й руською (українською). Починаючи з 1900 р. чимало оповідань і віршів опублікували тижневики «Наука» в Ужгороді (у 1911 – 1913 рр., коли її видавав А. Волошин, газета виходила щомісячно на 32-х стор.) і «Неділя» в Будапешті (ред. М. Врabelь, книжку якого рецензував І. Франко). Деяко потрапляло на сторінки календарів-«місяцесловів», зокрема на 1914 р.

Г. Стрицький дуже ретельно співпрацював із «Наукою» («духовна і учительна газета для угро-руського народу») під псевдонімами Я. Біленький та Ядор. Приміром, у газеті друкувалися

Франкові поезії «Великдень 1848 року» (1902, № 19, 12(25) вересня, с. 2-3) та «З новим роком» (останній номер за 1920 рік, с. 4).

Цікаво, що у 1902-му не обійшлося без підзаголовка «Из украинского переложено в малорусскую мову». Тоді у Закарпатті, очевидно, побутувала політична традиція розрізняти українську мову (Галичина), малоруську (Наддніпрянина) і угоруську (Закарпаття). У той же час у наукових колах серйозної етнічної різниці між зазначеними частинами одного народу не робилося.

У випусках «Науки» 1912 р. за квітень (№ 4, с. 12-15), травень (№ 5, с. 13-16), вересень (№ 9, с. 14-17) і листопад (№ 11, с. 10-13) Г. Стрипський подав казку «Лис Микита» І. Франка як «славного поета малоруської літератури».

Показовою є примітка до першої публікації. Поетаяк «деякими верхніми формами розлучає угро-руськое письменство от українсько-руського, дозволили ми собі одержу Микити подекуди полатати і так її до нашого небосклону приспособити».

Наступного року (1913) в «Науці» в огляді видань львівської «Просвіти» він висловив надію далі вміщувати Франкові твори (№ 10, жовтень, с. 23-27).

Пізніше серед значних публікацій бачимо уривки (три пісні) з поеми «Мойсей», поданих «Наукою» 4 вересня 1921 р. (С. 2-3). А передував цій публікації редакційний нарис («бесіда») у попередньому номері [9, с. 3].

У ньому йшлося про величезну суспільну вагу генія («Іван Франко для молодого малоруського покоління все») і непересічне смислове навантаження його творчого доробку («його поезії – се кришталі його душі»).

ОСНОВОПОЛОЖНИК. ІВАН ПАНЬКЕВИЧ

Донині актуальні ідеї на тему «Іван Франко і Закарпаття», висловлені з тридцятилітнім інтервалом Іваном Панькевичем, учителем Ужгородської гімназії (1924-1938), а потім доцентом Карлового університету в Празі (1947-1952). Він першим пильно простежив роль Михайла Драгоманова у поверненні Івана Франка до студій над закарпатською проблематикою, його особистому сприянні місцевому українофільському руху [10, с. 292-294; 11, с. 76-82].

Так, у 1894 р. в журналі «Житє і слово» І. Франко вмістив літературно-фольклорні матеріали ігумена Мукачівського греко-католицького монастиря Анатолія Кралицького (1835-1894), отримані від Михайла Драгоманова.

Починаючи з 1860-х рр. А. Кралицький активно публікувався у русофільських виданнях Львова. У 1875-му зустрічався з М. Драгомановим, який подорожував кінями і потрапив у Закарпаття (спочатку в Рахівщину) із галицької Гуцульщини – із села Жаб'є (нині селище міського типу Верховина, районний центр в Івано-Франківській області).

Анатолій Кралицький помер за кілька місяців до зазначеної публікації у журналі «Житє і слово» – 30 січня за старим стилем. Про свій намір опублікувати його твори І. Франко повідомив М. Драгоманова у листі від 11-19 березня 1894 р. [12, 474-475].

Також І. Панькевич вказав на велике морально-патріотичне значення короткочасної діяльності у 1895 р. львівського «Угроського фонду» та його «Комітету в справах угро-руських». Фонд засновано з фінансової ініціативи східноукраїнського культурно-просвітнього діяча Миколи Ковалевського.

Фактично І. Франко був єдиним скарбником-розпорядником «Угро-руського фонду», що мав фінансувати науково-популярні та просвітницькі брошури для угорських русинів.

Того ж року (1895) як відбитка з часопису «Народ» побачила світ перша брошура, впорядкована М. Павликом [13]. Услід за нею – розвідка І. Франка у журналі «Житє і слово», де проаналізовано вірш 1805 р. безіменного «угроруського патріота» [14, с. 461-465].

Учений припускав, що авторство належить Григорію Тарковичу (1752-1841), тодішньому цензору руських книг в угорській частині Австрійської імперії. Потім його призначили Пряпівським греко-католицьким єпископом (з 1821 р.).

Відразу після розвідки подано біографічну довідку про Г. Тарковича, уродження села Пасіка на Свалявщині, підготовлену галицьким бібліографом Іваном Левицьким (с. 465-466).

При цьому Іван Панькевич примітив і виокремив посередницьку місію фольклориста Володимира Гнатюка в часі його експедицій у 1895-1903 рр. в Угорську Русь.

Із подвижництва В. Гнатюка сильно користав І. Франко: як документами і матеріалами для вдоволення своїх наукових інтересів, так і налагодженими прямими зв'язками з місцевими українофілами Юрієм Калманом Жатковичем і Гядором Стрипським.

Огі думки Івана Панькевича знайшли прихильність краснавця Юрія Качія [15, с. 117-119], літературознавців Василя Микитася [16, с. 48, 57, 60-65, 87; 17, с. 25-27, 42] та Любиці Баботи [18, с. 141-145; 19, с. 1097-1103], історика Олега Мазурка (у співавторстві та одноосібно) [20, с. 82-89; 21, с. 7]. На жаль, зауважений науковий пріоритет не завжди ними зазначався.

Цим далеко не вичерпується внесок І. Панькевича у франкознавство. Він оприлюднив низку статей українською, німецькою і чеською мовами, де приділив доволі уваги маловідомому тоді ранньому періоду творчості Івана Франка та формуванню естетичних засад у його інтенсивній літературно-критичній діяльності [22, с. 265-268; 23, с. 4; 24, с. 144-150; 25, с. 372-384; 26, с. 404-420; 27, с. 442-448].

У той же час І. Панькевич активно відстежував найновіші франкознавчі дослідження і подав кваліфікований розбір декількох із них. Також він пригадав про роки свого навчання у Відні з сином І. Франка Тарасом, те, як Іван Франко виступав на народному зібранні (віче) [28, с. 17-42].

Іван Панькевич виявився одним із чільних співавторів (разом із славістами Вацлавом Жидліцьким, Орестом Зілінським та іншими) капітального наукового збірника Словацької академії наук «З історії чехословацько-українських зв'язків» (687 стор.). Він побачив світ у Братиславі 1959 р. вже після смерті І. Панькевича. Збірник присвячено століттю з дня народження Івана Франка, «революційного демократа і борця за ідею слов'янської взаємності».

У збірнику подано статтю І. Панькевича «Західноукраїнське літературне відродження і Ян Коллар» (с. 253-280). Вона покликана до життя творчим імпульсом Франкової розвідки «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер».

У пору творчого розквіту Івана Панькевича (1920-1930-ті рр.) життя і творчість Івана Франка широко подавалися закарпатською періодикою різних суспільно-політичних сил. У тому числі

– комуністичними тижневиками «Карпатська правда» і «Працююча молодь», журналом «Наша земля», календарями «Карпатської правди» на 1927 і 1928 рр.

Найбільше постарався навчально-освітній журнал «Наш рідний край» (близько двадцяти переважно поетичних публікацій, у т. ч. фрагментів з поеми «Мойсей» – 1935, ч. 9) та його додаток «Віночок для підкарпатських діточок», де дитячі твори Івана Франка (зокрема, уривки з казки «Лис Микита») і поетеси Марії Підгірянки домінували.

Цей журнал із додатком редагували журналіст Ярослав Розвода, учений та педагог Іван Панькевич, письменник і педагог Олександр Маркуш. Часто редакція супроводила передруки примітками з нагадуваннями хто такий І. Франко та у чому його велич, а також невеличкими біографічними врізками.

Поважними публікаторами Франкової прози, драматургії, перекладів стали двотижневі газети «Зоря» («народноосвітня новинка», ред. К. Коханий, П. Федор) та «Земля і Воля» (орган Республіканської хліборобської партії, гол. ред. С. Клочурак), тижневики «Свобода» (орган Християнської народної партії, раніше – «Наука», ред.-вид. А. Волошин), «Неділя русина» (ілюстрований недільний додаток до щоденника «Русин», гол. ред. Ф. Тіхий), «Українське слово» («незалежний суспільно-політичний часопис», гол. ред. і вид. М. Брашайко), «Пробоем» і «Наступ» (видавали українські націоналісти-мельниківці, гол. ред. С. Росоха), журналів «Пчілка» (ілюстрований місячник для школярів, гол. ред. А. Волошин), «Голос життя» (орган Союзу працюючого селянства, ред. А. Мондок) та чимала низка інших видань.

Так, прокомуністичний двотижневик «Голос життя» подав уривок з оповідання «Задля празника» (1929, ч. 1, 15 жовтня, с. 3-4), християнсько-народна газета «Свобода» – оповідання «Легенда про Пілата» (12 квітня 1928 р., с. 2), націоналістичний журнал «Пробоем» – гімн «Не пора» (1936, ч. 4-5, с. 49), незалежний часопис «Українське слово» – вірші «Де єсть руська вітчизна?» (3 жовтня 1935 р., с. 3), «Етимологічний гімн» (29 липня 1937 р., с. 3, з редакційною приміткою, що вірш, можливо належить І. Франку) та уривок з поеми «Великі роковини» (21 травня 1936 р., с. 3).

У «Календарі робітників і селян на рік 1938» (Ужгород – Мукачево, 1937), вищупшеному редактором С. Довгалем під егідою Че-

хословацької соціал-демократичної робітничої партії, знайшлося місце двом Франковим віршам «Вічний революціонер» і «Антошкові П.» (с. 20, 69).

Останній у міжвоєнну пору в Закарпатті передруковувався найчастіше, у т. ч. приводився Іваном Панькевичем у його гостро полемічній «Відповіді на анонімну брошуру» (педагогічний журнал «Підкарпатська Русь», 1930, с. 200-208).

Раніше у тому ж річнику поезію І. Франка «На ріках вавилонських» учитель гімназії Корнило Заклинський майстерно вмонтував у свою статтю «Національне виховання» (с. 56-61).

ВИХОВНИК. ВОЛОДИМИР БІРЧАК

Ужгородське «Українське слово» примітне двома статтями, присвяченими 20-й роковині смерті Івана Франка. Перша належить перу видатного закарпатського журналіста і письменника Василя Гренджі-Донського [29].

Друга – редакційна передовиця. Ймовірно, вона написана сумлінним виховником свідомих українців, відомим літературознавцем, а тоді ще й популярним фейлетоністом Володимиром Бірчаком [30, с. 1]. У ній йдеться про просвітянське вшанування пам'яті І. Франка у Воловому (нині смт. Міжгір'я), висвітлюється Франків внесок у національне відродження закарпатських українців, згадано «Комітет для справ угороруських», протест «І ми в Європі», переклади Ю. Жатковича і т. ін.

В «Українському слові» знайдемо ще принаймні чотири статті Володимира Бірчака, де образ і слово Івана Франка посіли чільне місце [31, с. 269-276]. Вони підписані криптонімом В. Б., псевдонімом Н.А. Коліні або подані без жодного підпису. Так, у розлогій статті «Наша криза» (1932, ч. 1-3, 8) автор відніс І. Франка до тих учених мужів, перед якими й нині варто зняти капелюха. Апелюючи до інтелігенції, Бірчак спрямовував її до безкорисливої подвижницької діяльності, взірцем якої слугував Франко. Свої настанови він увиразнив цитатою зі знаменитого вірша «Каменярі». Адже за промоценою важкою працею дорогою годі чекати слави, але люди, все ж, плідуть саме нею.

Володимир Бірчак був майстром витонченої повчально-застережливої публіцистики. Одна з його статей «Ніколи не вір ні

в які дива!» (1938, ч. 57) була протиотрутою щодо розповсюдників брехливої інформації, або, сучасною мовою, поденників чорного піару. Її назвою стали рядки з Франкової поезії «Притча про нерозум».

Проте В. Бірчак застерігав не тільки не вірити у неможливе. Опираючись на думки І. Франка, він прищеплював своїх читачів від нігілістичної недуги, як у статтях «Хочеш бути патріотом...» (1935, ч. 33), «Критика і критиканство» (1937, ч. 15). В останній, зокрема, Бірчак гасив войовничий запал молодих українських націоналістів із празького журналу «Пробоем». На його думку, у того, кому самому нічим прозвітувати, нема морального права на оцінки чужих діянь. Услід за Франком, він повсякчас із гумором викривав «патентованих патріотів».

Пізніше Бірчак підготував літературознавчу статтю, присвячену Франковим образам людей, котрі обстоюють соціальну справедливість [32, с. 212-216].

Зауважу й те, що В. Бірчак у 1926 р. оприлюднив свої спогади про І. Франка [33]. Вони стали для Анни Франко-Ключко як на кориді для бика червоне полотнище. Її роздратувала Бірчакова розповідь про те, як у «Віденській кав'ярні» (насправді мемуарист мовив про «Монополь», що знаходився на площі А. Міцкевича) у Львові Франко, за словами прислуги, випадково забрав його плащ, а залишив свій – зношений. Це трапилося десь у 1906-1907 рр.

Мемуаристка вважала це дрібною помстою за колись занадто гостро розкритикований І. Франком твір новеліста В. Бірчака, фундатора модерністського літературного угруповання «Молода Муза» (1906-1914). «Чи згадав Бірчак той лихенький старенький плащ Франка, коли йому прийшлося манджати на 10-літню каторжну роботу на Сибір?» – перебрала міру А. Франко-Ключко [34, с. 54-55].

Як відомо, В. Бірчака заарештувала радянська спецслужба 9 вересня 1945 року у відвойованій в нацистів Празі. Будучи людиною похилого віку, він витримав сім літ тюремних поневірянь через політичні переконання, зокрема, майже півроку в Ужгороді, потім чотири місяці у Харкові (6 березня – 4 липня 1946), далі етапами у сумнозвісний Сибір – Красноярський край, Кемеровську та Іркутську області. На 72-му році життя помер від серцевої не-

достатності (21 вересня 1952), похований на кладовищі ГУЛАГу в селі Новочунка Чунського району Іркутської області.

Насправді Франкову критику «молодомузівців» Бірчак сприйняв як належне. 16 грудня він відреагував у листі до літературознавця К. Студинського однією розважливою фразою: «З'їздив нас сильно Франко в «Вістнику» – та не перші ми й не послідні» [31, с.272-273].

В. Бірчак завше з пошаною ставився до І. Франка, з яким особисто контактував, пропагував його творчість [31, с. 269-276; 35, с.204-212]. Працюючи у міжвоєнний період у Закарпатті, Бірчак став автором низки підручників для місцевих шкіл, де Франкові як визнаному класику української літератури відведено чільне місце.

Так, у «Руській читанці», затвердженій до вжитку в середніх школах Підкарпатської Русі розпорядженням міністерства шкільництва і народної освіти Чехословацької Республіки від 28 квітня 1921 р., Франкових творів найбільше з-поміж інших майстрів художнього слова і за кількістю, і за обсягом [36]. У читанку ввійшли п'ять його дитячих поезій – «Невчений», «Медвідь у школі», «Лис і вовчиця в криниці», «Перший Великдень на волі», «Як вовк лоша купував» (С. 32, 43, 65-66, 111-112, 127-129), а також три прозові казки – «Мурко й Бурко», «Осел і лев», «Війна межі псом і вовком» (С. 48-49, 66-69, 80-85). Загалом це близько двадцяти сторінок суцільного тексту.

Примітно, що Володимир Бірчак став прямо причетним до появи вдумливого франкознавця Луки Луціва, котрий у 1967 р. на схилі свого віку (народився 1895 р.) на тому наголосив наприкінці біографічного дослідження про І. Франка [37]. В. Бірчак був учителем української мови Л. Луціва у Дрогобицькій гімназії. Обидва взяли участь у національно-визвольних змаганнях 1918-1920 рр. Після бойового шляху в лавах «Українських січових стрільців» Луців здобув науковий ступінь доктора філософії у Карловому університеті в Празі (1926) за дисертацію «Тарас Шевченко в слов'янських літературах».

У Закарпатті між двома світовими війнами спадщину Івана Франка найкраще пропагувало товариство «Просвіта» в Ужгороді (перший голова М. Бращайко, секретар І. Панькевич), зокрема, через свої народні календарі. Вийшли вони у 1923 – 1938 рр. за-

гальним тиражем 50 тис. прим. Майже кожний з них оздоблювався афоризмами, віршами і байками І. Франка.

У календарі «Просвіти» на 1926 р. йшлося про титанічний внесок Каменяря в національну історію: він розбивав скалу тяжкого життя народу залізним молотом свого слова і думки [38, с. 57-59].

У 1933 р. в освітньо-господарському журналі-місячнику «Світло» (видала філія «Просвіти» в Мукачеві, ред. П. Петричко) з'явилася тематична редакційна стаття [39]. Епіграфом того номера слугував Франковий афоризм: «Не ридать, а добувати // Хоч синам, як не собі, // Кращу долю в боротьбі».

У числі 5-6 за 1935 р. «Світлю» на першій сторінці розмістило вірш «Той наймит – наш народ...» з портретом І. Франка. Молодіжний просвітянський журнал «Пчілка» зупинив свій вибір на поезії «Указ проти голоду» (1932, ч. 5, січень, с. 133), що вже друкувалася у комуністичній «Карпатській правді» в червні 1926 р.

Зусиллями «Просвіти» у 1925 р. вийшла друком брошура, присвячена «провідникам і оборонцям долі руського народу» Т. Шевченку, І. Франку і Б. Грінченку [40]. Це короткий опис їхнього життя та огляд основних творів.

Наступного року з нагоди десятої річниці смерті І. Франка побачила світ книжечка його прози і лірики (як число 67 видавничої серії ужгородської «Просвіти») [41].

Самраз голова товариства Юлій Брашайко і секретар Степан Ключурак закликали свої філії гідно вшанувати пам'ять «славного нашого письменника, учителя, народного працівника і борця за щастя і долю народа».

У 1986 р. пенсіонерка Васирина Божук тепло згадувала про поїдку учителів Підкарпатської Русі у травні 1933 р. на відкриття надгробку на могилі І. Франка [42, 43]. Коли оголосили громадську збірку коштів на спорудження знаменитого Каменяря (скульптор – Сергій Литвиненко, родом із Полтавщини) на Личаківському цвинтарі у Львові, серед закарпатців зібрали чималу суму. Тоді поширювалася так звана цеглинка з написом «На спорудження пам'ятника Івану Франкові», за якою вносились посильні кошти.

В. Божук здобула педагогічну освіту в Ужгородській учительській жіночій семінарії (1924-1928) і вчителювала у народних школах Берегівщини (села Мочола, Квасово), Воловеччини (Верх-

ні Ворота) і Рахівщини (Рахів, Великий Бичків). Пам'ятною подією для неї, семінаристски, став вечір в Ужгороді з нагоди десятиріччя смерті Івана Франка (10 червня 1926 р.). У с. Верхні Ворота учителі ставили на сільській сцені п'єси «Учитель» та «Украдене щастя».

Народна поетеса, вчителька початкових класів і вихователька шкільного інтернату Марія Кабалок-Тисянська розповіла про інсценізацію поезії «Каменярі» 1932 р. у с. Кваси (нині Рахівського району) [44].

Врешті справа дійшла до театралознавчого відтинку в закарпатському франкознавстві [45, 46, 47, 48, 49, 50, 51]. Адже у весняному сезоні 1937 р. п'єса І. Франка «Украдене щастя» (режисер В. Стахура) гучно ставилася на сцені Земського підкарпатського народного театру в Ужгороді [52]. Власне, прем'єра «Украденого щастя» на закарпатській сцені відбулася ще 19 травня 1921 р. в постановці славнозвісного Миколи Садовського. Того ж року він поставив і Франкову драму «Учитель».

Як бачимо, Ю. Жаткович наприкінці ХІХ століття енергійно просував «Украдене щастя» і «Учитель» на провідну угорську сцену (Будапешт), але цим п'єсам судилося прийти до закарпатського глядача в Ужгороді, хоч і з великим запізненням, зате рідною мовою.

У 1920-1930-х рр. у Закарпатті Іван Франко у популярності програвав лише Тарасу Шевченку. У цілому тут, у репертуарному арсеналі місцевої преси і книгодруку, класики української літератури були представлені вельми гідно, як-от: Марко Вовчок, Ю. Фелькович, С. Руданський, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Олесь, С. Васильченко, С. Черкасенко.

Рівночасно пересічний закарпатський читач також мав вільний доступ до творчого ужинку молодшої генерації. Передусім на прикметі маємо численні передруки краших зразків лірики і прози Б.-І. Антонича, М. Ірчана, О. Слісаренка, М. Бажана, Є. Маланюка, Я. Гординського.

Закарпатське франкознавство від часу повноцінного становлення має у своєму активі унікальний факт. У міжвоєнному Закарпатті (до березня 1939 р.) жила донька Івана Франка – Анна (в заміжжі Ключко), з чоловіком Петром і дітьми – синами Тарасом і Дмитром.

У селі Довгому, де працював окружним лікарем П. Ключко, про що славетну сім'ю донині бережуть найтепліші спомини, котрі у 1990-х рр. не раз потрапляли на шпальти закарпатських газет [53].

У роки Другої світової війни сім'я Ключків проживала у Відні, потім у Зальбурзі (там у 1948 р. помер Петро Ключко) та у Монреалі. Із Канади Анна Ключко у 1956 р. приїхала на столітній ювілей батька в Україну і провідала Довге, де проминула її молодість.

Якраз у тому ж році вийшли друком у Торонто її спогади, де близько сторінки присвячено міжвоєнній порі. З огляду на важливість цього фрагменту процитую без купюр, повністю:

«На Закарпатті в селі Довгім, куди мій чоловік дістав призначення на окружного лікаря, поклав він велику працю для піднесення здорового стану населення. Зараз після війни стан здоров'я на Закарпатті був безнадійний. Тиф черевний і сипний, чорна віспа, дифтерія, шкарлятина й кір, коклош і глисти, туберкульоза й сифіліс – це були щоденні явища, з якими треба було боротися.

Чоловік добився у чеського уряду заложення й побудування домівки для диспансеру Масарикової Ліги, яка мала всі засоби й можливості від уряду для поборювання цих десяткуючих населення недуг. Працював днями й ночами, маючи під своєю опікою 8 сіл. 20-літня праця увінчалася значним успіхом. Деякі недуги, як тиф і віспа, зовсім зникли, а інші значно зменшилися. Епідемії дитячих хвороб були поборювані зараз же в зародку, туберкульозні діставали сталу опіку й допомогу, а шкірні недуги підпали під сувору контролю й примусове лікування. Систематичні лекції на ці теми причинилися до культурного й до національного усвідомлення місцевого українського населення.

Але вдячність населення була типова. Коли Гітлер передав у 1939 році Закарпаття мадярам – місцеві інтелігенти, «русскіє», поставили нас «под стінку», щоб п'яні селяни нас розстріляли. Та все ж таки знайшлися чесні люди й наші приятелі, що не допустили до вбивства. Тоді мадяри протягом 24 годин насильно депортували мене й мого сина до Відня, а чоловіка забрали до концтабору в Нірадгазі. Ще впору вдалося мені його видобути з цього табору, де «культурні» мадяри били й катували національно усвідомлену молодь і селянство Карпатської України.

Мій чоловік глибоко відчув і зрозумів моє страдальне життя вдома й дав мені все, щоб зробити моє життя щасливим: родину, дім, достаток, забезпечення майбутнього мені й дітям. Та все це пропало мов сон. Ми знову опинилися скитальцями на чужині, між чужими людьми. Довголітня лікарська практика й досвід, набуті на Закарпатті, зокрема в лікуванні туберкульози, – дають йому можливість дістати працю у віденському шпиталі Ляйнц, де він працює до 1946 року» [34, с. 53].

МОДЕРНІЗАТОР. МИКОЛА ЯСЬКО

Літературознавчу та історіографічну схему, запропоновану в 1920-х рр. Іваном Панькевичем, творчо розвинув Микола Ясько [54, 55, 56], завідувач кафедри української літератури Ужгородського університету та Ужгородського вчительського інституту (1946-1950, 1953-1954). Вона знайшла досить пропагаторів із числа радянських дослідників новітньої історії Закарпаття.

В умовах сталінської ідеологічної зашореності цей аспект франкознавчої проблематики зразу ж отримав столичну легалізацію, що за тоталітаризму служила повсякчас вказівним орієнтиром для всіх інтелектуалів у провінції.

Ще в серпні 1944 р. у бюлетені «Карпати кличуть», котрий видавав у Лондоні член Державної Ради Чехословацької Республіки, закарпатський комуніст Іван Петрушак «для своїх земляків і приятелів у Великій Британії», наводився приклад незламності та непоборності Івана Франка (ч. 5-6, липень-серпень, С. 12). Допис приурочено даті народження І. Франка і звільненню Радянською армією його батьківщини – Дрогобиччини.

Узагалі ж, у роки Другої світової війни місцеві літературознавці належно відзначили карпатознавчі заслуги І. Франка в офіційному виданні крайового репрезентанта виконавчої влади Королівства Угорщини. В українській літературі він «являється апостолом общественного и политического радикализма» [57, с. 55-56].

У рік остаточної радянської інтеграції Закарпатської України (перетворення в область УРСР) з'явився тематичний збірник документів, наукових і науково-популярних праць. Завдячуючи Івано-

ві Пільгуку, карпатознавчі зацікавлення Івана Франка були взяті на щит вітчизняної радянської гуманітаристики [58, с. 41-52].

Чому? Взаємопов'язані прізвиська М. Драгоманова, А. Крालицького, І. Франка, Ю. Жатковича були виразно вписані у поточний кон'юнктурний контекст – єднання з великою матір'ю (Україною, але радянською) та (у доопрацьованому варіанті) з братнім російським народом.

А це вже стало справою першорядної ідейно-політичної ваги і союзна держава змушена погодитися на таке амбівалентне соціальне замовлення. Улюбленими стали ювілейні та рядові дати народження і смерті Івана Франка. За комуністичної доби кожних п'ять років закарпатські газети «вибухали» поважними тематичними добірками.

Розвинута Миколою Яськом дослідницька схема передбачила логічні (у жанровому і часовому вимірі) коментарі до Франкових публікацій у журналі «Житє і слово» (1894, кн. 1) – однієї легенди і двох народних оповідань у записах Анатолія Крालицького, рецензій на ужгородські видання Михайла Врабеля «Руський соловей. Народна ліра, або Зібрання народних пісень на різних угороруських наріччях» (1890) та Євменія Сабова «Хрестоматія церковнослов'янських і угороруських літературних пам'яток з додатком угороруських народних казок на справжніх наріччях» (1893).

Далі пропонувався огляд глибоко аналітичних праць «Русько-український театр» (1885), «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» (1893), «Кошут і кошутська війна» (1894), «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.» (1900), «Студії на полі карпаторуського письменства XVII- XVIII вв.» (1901), «Южно-русская литература» (1904), «Нові матеріали до історії українського вертепу» (1908), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Студії над українськими народними піснями» (1913).

Окремої уваги заслужили політичне звернення «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття» (1896), публіцистичні статті «Формальний і реальний націоналізм (Кілька уваг про IX і X випуск «Правди»)» (1889) і «Стара Русь» (1906). Майстерно у цю ж канву вплетені закарпатські мотиви у повісті «Захар Беркут» (1883) й оповіданні «Чиста раса» (1895).

Значне місце відводилося постатям Ю. Жатковича і Г. Стрипського. Також йшлося про популяризацію творчості І. Франка угорською мовою та закарпатською українськомовною періодикою першої половини ХХ століття. Маємо на увазі газети «Наука», «Неділя», «Правда» («Карпатська правда»), «Працююча молодь», журнали «Наш рідний край», «Наша земля», комуністичні календарі. Звісно, випадали «буржуазно-націоналістичні» газети «Свобода» («Нова свобода»), «Українське слово», журнал «Пробосм» тощо.

Ож, у зазначених наукових, а водночас і популярних публікаціях (у газетах «Советское Закарпатье» і «Закарпатська правда», 1954-1956 рр.) літературознавець Микола Ясько визначив структуру і виклад матеріалу в пізніших синтетичних роботах низки авторів.

Доробок його епігонів цікавий хіба що лише деякими уточненими моментами і щирими намірами пропагувати вподобану грань геніальної постаті. Наприклад, услід за своїм викладачем до висвітлення проблеми у такому ж ключі прилучився студент-філолог Іван Долгош, згодом учитель у селі Невицьке [59].

У наступні роки цей інтерес поглибився. Іванові Франку як авторитетному досліднику творчості закарпатських письменників ХVII – ХІХ століть відведено чимале місце в монографіях і статтях академічних учених Івана Вишневецького [60, 61, 62], Олекси Мишанича [63, 64], Василя Микитася [65, 66, 67], а також у відповідних ремінісценціях дослідника розвитку історичної науки Миколи Кравця [68], літературного критика Євгена Кирилока [69, 70].

ПЕРШОВІДКРИВАЧ. ЯКІВ ШТЕРНБЕРГ

Приблизно в один час паралельно Дьєрдь Радо (побіжно), Микола Ясько (детальніше) і Яків Штернберг (скрупульозно) ознайомили літературну громадськість із рукописним зошитом угорських перекладів із збірки оповідань Івана Франка «В поті чола» (всього 19 творів), зроблених Юрієм Жатковичем – патріархом закарпатського франкознавства [71, 56, 72]. П'ять із них побачили світ за життя перекладача. Про це вже йшлося.

Надіслав цей рукопис ученим Ужгородського державного університету І. Панькевич із Праги. Звичайний загальний зошит

мав 90 сторінок, списаних дрібним почерком. Рукою перекладача угорською написано: «“В поті чола” . 1 зошит. Оповідання з життя робітників. Писав Іван Франко. З дозволу автора переклав Калман Жаткович».

У зошит увійшли вісім оповідань: «Лесишина челядь», «Два приятелі», «Муляр», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben», «На дні». Переклад останнього не закінчений, а про другий зошит (із 11-ма оповіданнями) донині нічого не відомо. Але протягом певного часу Ю. Жаткович розмістив у пресі переклади з другої половини збірки – «Історія моєї січкарні», «Домашній промисел», «Хлопська комісія».

Як уже зазначалося, першою побачила світ «Грицева шкільна наука» («Budapesti Hírlap», 30 грудня 1896 р.) і отримала серед угорських читачів схвальні відгуки. Окрилений Ю. Жаткович переклав усю збірку, але так і не знайшов видавця.

Сам же історик Я. Штернберг у 1957 р. уперше опублікував подячний та вітальний лист І. Франка до Ю. Жатковича від 20 листопада 1904 р. з нагоди 30-ліття його творчої праці як ученого і літератора [73, с. 225].

Завдячуючи похвальній журналістській наполегливості архівіста і краєзнавця Ю. Качія, ці два документальні франкознавчі вкраплення введені в науковий обіг, набули високого ступеня важливості для пересічного російськомовного читацького загалу Закарпатської області.

У фонді Івана Франка (Інститут літератури АН УРСР у Києві) Яків Штернберг знайшов цікаву неопубліковану статтю невідомого автора про селянські виступи в Угорщині в 1890-х рр. (11 аркушів) [74, 75]. Написана між 1900 і 1905 рр. уродженцем місцевості Рівне – Житомир (встановлено за діалектизмами), вона зберегла значні редакторські та літературні правки славетної Лесі Українки.

Рівночасно Я. Штернбергу поталанило внести суттєву корективу до питання про погляди І. Франка на середньовічну і нову історію Закарпаття. Він подав до друку незнану студію «Угорська національна зага» (жовтень 1914 р.) [76]. У ній І. Франко спробував піддати сумніву усталену в історичній науці дату міграції давніх угорців у Паннонію і Трансильванію через український Степ і Закарпаття.

В основі версії Івана Франка про перехід нинішньої України сімома літописними племенами мадярів (у 818-му, а не у 894 р.) лежить перегляд під нетрадиційним кутом зору перших європейських фіксованих звісток про угрів: Бертинські аннали (862), «Управління імперією» (859) Костянтина Багрянородного, латинська хроніка безіменного нотаря короля Бели I (Анонім, кінець XII століття).

Власне, в останньому тексті, яким користувався І. Франко з других рук (латиномовна книга історика Прая «Старі аннали гунів, аварів, угорців», випущена у Відні 1761 р.), помилково зазначено 818 р. В оригіналі запис стосується 894 р. У силу обставин І. Франко не мав можливості звірити друкований текст, що був у його розпорядженні, з оригінальним першодруком, тому й закралася помилка принципового характеру.

Я. Штернберг не раз повертався до цього сюжету, включаючи його в російсько- і угорськомовні збірки своїх наукових статей «Дороги й зустрічі: Статті з історії російсько-українсько-угорських зв'язків» (1971), «Шляхи, зустрічі, люди: Нариси про російсько-угорські та українсько-угорські зв'язки» (1974), «Світ поезії та дружби: Пошуки і знахідки» (1979).

Сюжет про І. Франка чомусь не потрапив в останню прижиттєву книжку Я. Штернберга «Спадщина минулих століть: Статті про російсько-угорські та українсько-угорські зв'язки» (1981), упорядковану за таким же принципом, що й попередні видання. Більше того, вони виходили у тих же видавництвах: в угорських «Карпатах» і будапештській «Думці», часто як спільні проекти, їхній зміст перегукувався і нарошувався від 144-х до 372-х сторінок.

Із науковою проблемою, що виникла на міжгалузевому перетині гунгарології та франкознавства, Я. Штернберг не поривав упродовж кількох десятиліть. Серед його рукописів залишився україномовний нарис «Записав доктор Франко (Оповідання Антона Грищоняка на сторінках угорського робітничого календаря [1902 р.]» (5 стор.) [77]. Щоправда, цей епізод знайшов кількаразове висвітлення українською та угорською мовами.

У популярному викладі Я. Штернберг ознайомив із результатами своїх франкознавчих студій читачів масової періодики

України і Угорщини: газет «Літературна Україна», «Советское Закарпатье» і «Kárpáti Igaz Szó» (1981), журналу «Korunk» (1959, № 5), щорічників «Kárpáti Kalendárium-1966» і «Évgyűrűk-88». Зокрема, наголос робився на українсько-угорських міжлітературних контактах на прикладі епістолярних взаємин Івана Франка і літературознавця Оскара Ашбота.

Пошуковий успіх Я. Штернберга, пов'язаний з рукописом І. Франка «Угорська національна зага», відлунув у наукових колах України. Це засвідчують спеціальні відгуки у журналах «Наука і суспільство» (1966, № 5, с. 9-11) і «Всесвіт» (1982, № 5, с. 107-108).

Відзначений аспект одразу переріс національні рамки і став вагомим міжнаціональним аргументом, започаткувавши від центральної теми закарпатського франкознавства («І. Франко і Закарпаття») самостійне відгалуження «І. Франко і Угорщина».

Відповідний цикл наукових статей в угорській періодиці підтверджує цю тезу якнайкраще: Ласло Балла (Korunk, 1959, № 5), Елеонора Грабар (Filológiai Közlöny, 1964, № 1-2), Дьордь Радо (Alföld, 1966, № 9; Studia Slavica, 1967, том 13), В. Шер (Studia Slavica, 1974, т. 19) тощо.

ПРОПАГАТОРИ. ЮРІЙ КАЧІЙ. ПАВЛО ЛІСОВИЙ

У 1960-1980-х рр. науковий співробітник Закарпатського обласного державного архіву і Закарпатського обласного краєзнавчого музею Юрій Качій значно урізноманітнив здобутки земляків на терені франкознавства [78, 79, 80]. У своїх численних журнальних і газетних публікаціях він настійливо переконував у тому, що Іван Франко неодноразово (разів із десять) відвідував Закарпаття і отримував щоразу від тих візитів свіжий творчий імпульс.

У закарпатському франкознавстві Юрій Качій посів високорейтингове місце, відверто кажучи, завдяки постановці проблеми, що інколи у будь-якій галузі науки значить більше, ніж спосіб її розв'язання. Ю. Качій у своїх висновках-здогадах опирався на історичні джерела – мемуари рідних і близьких Івана Франка.

Інша справа, що він довіряв зовнішнім ефектам, не заглиблюючись у внутрішні механізми, не перевіряючи деталі. Тому

Ю. Качія нерідко супроводили ляпсуси, як-от із селом Білки (Іршавський район), котре начебто намірився відвідати І. Франко у 1883 р. Насправді йшлося про однойменне прикарпатське село.

Також Ю. Качій дуже довільно витлумачив наявні відомості, на основі яких твердив про поїздку Ю. Жатковича під вигаданим прізвищем (о. Балабан) у Львів на ювілей І. Франка 1898 р. Справа в тому, що Ю. Жаткович мав такий намір, причому без шпигунського маскування, але не зреалізував його.

Так само неправдоподібно виглядає пізніша заувага М. Зимомрі про те, що «у сумний травневий день 1916 року біля домовини Івана Франка промовляв саме Августин Волошин, єдиний посланець від Закарпаття» [81]. М. Зимомря навіть пожалкував, що цей факт випав із «дослідницького портфеля франкознавців», бо у виступі А. Волошина містилися «змістовні оцінки життєвого й творчого шляху безсмертного Каменяра». На жаль, ґрунтовні біографи Августина Волошина, видатного українського політика і педагога, цього факту не підтверджують.

Юрій Качій рішуче не сприйняв усталену в тодішньому франкознавстві тезу про те, що Іван Франко знав сучасне йому Закарпаття тільки через посередників (М. Драгоманов, В. Гнатюк). Він висунув сміливу та епатажну гіпотезу про кілька закарпатських візитів І. Франка у різні періоди його творчого життя: 1876, день-два після 19 травня 1889, 1890, 1892, червень і жовтень (листопад) 1895, початок 1900-х (1902), 1908 і 1909 рр.

Перші відвідини, за Ю. Качієм, відбулися у 1876 р. в рамках студентської мандрівки (за спогадами сина І. Франка Тараса). Другі – у травні 1889 р. в селі Верб'яз на Воловеччині. Підстава цього припущення – запис у щоденнику Осипа Маковея про оглядини пам'ятника Ференцу Ракоці та про те, як у корчмі пили угорське вино. Але насправді йшлося про прикарпатську станцію Бескид.

Наступні – проїздом залізницею у 1890 і 1892 рр. (точних дат і маршрутів установити не вдалося, але за напрямком Львів–Відень), у червні 1895 р. (за подорожніми враженнями з'явилося оповідання «Чиста раса») та в 1908 і 1909 рр. (на лікування в Хорватію, за спогадами Тараса Франка).

За припущеннями Ю. Качія, І. Франка найчастіше у Закарпаття вели пішохідні стежки: у жовтні 1895 р. в с. Скотарське

(спогади Ольги Штефан, дружини місцевого священика, доньки письменника о. Є. Фенцика) і на початку 1900-х рр. в околиці гори Піп Іван на Рахівщині (спогади дітей І. Франка – доньки Ганни і сина Тараса, дяко-вчителя Григорія Вечернюка).

Очевидно, незалежним автором останньої версії став і поважний знавець гуцульського епосу, самодіяльний поет Василь Піпап-Косівський [82]. Щоправда, її висловлено в рамках історико-красознавчого допису в районну газету, малодоступну для ширших кіл наукової громади.

Прибічником версії про дво- чи триразове перебування Івана Франка у селі Богдан (Рахівський район) став і кандидат історичних наук, сільський голова Петро Ференц. Відсутність документальних підтверджень він компенсував «польовими матеріалами» [83]. По-перше, про те говорила його покійна бабуся (1900 р. н.), опираючись на слова старшого брата Петра Каленюка, голова крайової комісії з виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

По-друге, Василь Піпап-Косівський відзначив, що в 1950 р. зустрів очевидців тих візитів. Зокрема, останнього разу І. Франко («писатель зі Львова») начебто прибув на кониках-гуцуликах у Богдан у 1913 р. у супроводі трьох осіб – «одного чоловіка і двох жінок інтелігентної постави». Доти вони гостювали у Буркуті (присілок с. Зелене Верховинського району Івано-Франківської області). Відтак майже тиждень записували фольклор у Богдані. Жив Франко з приятелями в оселі місцевого дяка, заможного селянина Гергеля (Григорія) Вечернюка.

Загалом це гарні взірці народної прози, виплекані в доволі значних часових інтервалах. У першому варіанті почуте від брата, котрому хтось колись про те казав, бабуся оповіла внуку. У другому – інформатори фольклориста-аматора через чотири десятиліття від пам'ятної події (1913) згадали про якогось «писателя зі Львова». Чи міг ним бути Іван Франко? Ні. Через фізичний стан. На той момент він уже був інвалідом, не володів руками. Тут не тривалих мандрівок через гірський хребет. Та ще й конем верхи.

Крім того, деякими авторами (П. Лісовий) мовилося, що І. Франко гімназистом 7 класу провідав свого вуйка в селі Волосянка, із безпідставною приміткою – Великоберезнянського району, хоча таких назв населених пунктів достатньо у Прикарпатті.

Апофеозом цих локально-патріотичних фантазій став нібито осінній візит І. Франка 1895 р. у село Скотарське (нині Воловецького району), де він начебто зустрівся з письменником о. Євгеном Фенциком і випив трохи угорського вина (літературознавець І. Вишневський).

Такі припущення не були новиною. У нарисі в журналі «Наш рідний край» за 1935 р. відзначалося, що Іван Франко цікавився закарпатською землею і навіть у 1877 р. «об'їздив Підкарпатську Русь».

Хоч у тому нема правди, але на волю джина випустили, як бачимо, давно. Цей факт став доконаним не тільки для Ю. Качія, а й для пізніших краєзнавців-аматорів районної ланки (Йосип Бігарій) [84, 85] і професійних істориків (Ганна Божук, Сергій Федака) [86, 87]. Від себе вони уточнили: І. Франко навідався до читальні «Просвіти» у Скотарському, промотором якої виступив священник Омелян Штефан.

Точну дату не називали, хоч учений та журналіст С. Федака визначив услід за І. Вишневським і П. Лісовим, що невдовзі після листопада 1895 р. Залізницею І. Франка привіз із Лавочного Г. Стрипський, двоюрідний брат попаді Ольги Штефан, доньки письменника о. Є. Фенцика.

Насправді, як установив О. Мазурок, ідеться не про осінь 1895 р., а про літо 1896-го, і не про Скотарське, а про Порошково, де жив і працював тоді Є. Фенцик. Гостювали у нього В. Гнатюк та І. Верхратський, але не Іван Франко [88]. Спровокувала ж помилку в своїх мемуарах про письменника-русофіла його донька Ольга Фенцик (у заміжжі Штефан) у 1937 р.

У свою чергу спопуляризував цей начебто сенсаційний епізод її син. Описуючи подвижництво своєї родини на ниві українського просвітництва і контактування з львівською «Просвітою», на ньому акцентував у 1973 р. відомий політичний та культурний діяч міжвоєнного Закарпаття Августин Штефан [89]. Правда, мовиться не про діда Євгена Фенцика як священника Скотарського, а про батьків – Омеляна та Ольгу Штефанів.

Окремо зазначено, що Іван Панькевич в газеті «Українське слово», що виходила в Ужгороді 1936-1937 рр., описав ці відвідини І. Франком Скотарського на основі переказу Ольги Штефан.

Одначе переглядаючи у Державному архіві Закарпатської області в Берегові підшивку «Українського слова», щоправда – неповну, мені не вдалося знайти ту публікацію. Безіменна передовиця «Іван Франко і Пилат», вміщена у цій газеті 28 травня 1936 р. у 20-ту роковину з дня смерті українського генія, ймовіріше належить В. Бірчаку.

Між іншим, гіпотезу про візит Івана Франка у Закарпаття нічним поїздом у червні 1895 р. перевірів автор цих рядків близько двадцятиліття тому. Я озброївся тоді у відділі картографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника географічним словником Я. Головацького, картами С. Корнмана і розкладом потягів на Львівському напрямку 1895 р.

На основі подорожніх вражень І. Франко написав оповідання «Чиста раса», опубліковане наступного року в журналі «Житє і слово» (1896, кн. 2) [90]. Письменник залізницею повертався з Будапешта у Львів. Туди й назад вела двоколія (через Львів, Пшемисль, Мішкольц, Будапешт) і одноколія (Львів, Стрий, Мукачево, Загонь, Ніредьгаза, Дебрецен, Мішкольц, Будапешт).

Тим, хто скористався останньою, потрібна була пересадка у Шаторольуйгелю (6,8 тис. жителів), головному місті Земплінського комітату, де переважало руське (українське) населення.

В оповіданні від першої особи йдеться про коротку зупинку (15 хвилин) потяга у Мішкольці (17,4 тис. мешканців), де оповідач зустрів словацьких русинів. Їх нужденний вигляд і покликав до життя парадоксальну метафору «Руснацькі комітати – се наша “Індіен-резервешен”».

У Шаторольуйгелю автор «Чистої раси» пересів на Альфельдську залізницю і відбув у напрямку Ніредьгази. Не доїжджаючи до міста він пізно ввечері ще раз пересів на інший потяг, а вранці наступного дня вже був у Львові.

Таким чином, справді Іван Франко, подорожуючи, перетнув усе Закарпаття між залізничними станціями Чоп і Скотарське, але нічним потягом у чарах сну в м'якому вагоні.

Усі наявні згадки про «закарпатські стежки», протоптані Іваном Франком, досі циркулюють у масовій історичній свідомості Закарпаття завдяки місцевій пресі. Зокрема, маємо на увазі публікації сучасних представників патріотично налаштованої ін-

телігенції (як редактор Воловецької районної газети «Голос Верховини» Йосип Бігарій чи сільський голова Богдана Рахівського району Петро Ференці).

Не їхня у цьому біда. У своїх просвітницьких нарисах, завше потрібних загалу, вони оперують тим, чим звітує академічна наука. Та, у свою чергу, не раз настійливо звітувала «сирими» чи, точніше, фіктивними відкриттями.

Насправді Іван Франко часто подорожував, образно кажучи, у прикордонні, але для «проникнення» у Закарпаття бракувало інколи якийсь десяток кілометрів. Так, у серпні 1888 р. І. Франко провідав свого приятеля вчителя А. Березинського у селі Карлсдорф (заснували німецькі колоністи), що знаходилося поблизу залізничної станції Лавочне, зовсім близько перевалу в Закарпаття [91]. Він навіть помилувався горою Пікуй, але з галицького боку.

Одначе Ю. Качій наполіг на переході І. Франка зі Сколівщини у Воловечину. Це підхопили творці туристичних путівників [92]. Відсутність вірогідних підтверджень з особистого архіву Івана Франка ставить наразі під сумнів істинність подібних припущень.

Привабливу версію Юрія Качія без додаткового перехресного з'ясування нюансів широко спопуляризував учений-філолог Павло Лісовий [93]. Загалом у тематичному циклі його літературно-критичних праць, які відрізняються не змістом, а новими придбаними назвами і обсягом, перетинаються наукові гіпотези М. Яська, Я. Штернберга, Ю. Качія.

Примітно, що П. Лісовий першим серед учених Закарпаття став постійним автором у тих випусках (зазвичай з непарною нумерацією) наукового журналу «Українське літературознавство» (Львівський університет), що мали тематичну прив'язку «Іван Франко. Статті і матеріали».

Водночас оригінальним внеском Павла Лісового стала розгорнута історіографічна постановка важливого питання про популяризацію творчого доробку Івана Франка на сторінках закарпатської преси першої половини ХХ століття [94, 95, 96].

Проте вирішена вона вкрай односторонньо і непослідовно: із залученням для вибіркового огляду газет 1900-1914 рр. Йдеться про тижневики «Наука» і «Неділя». Зрозуміло, у викладі П. Лісового їх чисельно переважила комуністична періодика 1920-1930-х рр. – газе-

ти «Карпатська правда», «Працююча молодь», журнал «Наша земля», календарі «Карпатської правди» на 1927 і 1928 рр. Інші публікатори (за винятком дитячого журналу «Наш рідний край») не згадувалися.

Як уже вказувалося, у період між двома світовими війнами найкращим пропагатором Франкової творчості була не якась політична партія, а громадська організація – товариство «Просвіта» в Ужгороді. У радянський час воно мало ярлик буржуазно-націоналістичного, тому місцеві вчені воліли обходити небезпечні сюжети.

Не був винятком і професор Павло Лісовий, чільний представник комуністичної партійної номенклатури у системі вищої школи: декан філологічного факультету Ужгородського державного університету (1962-1968), проректор Вінницького педагогічного інституту (1974-1986).

Так, оскомину викликав у П. Лісового «Вечір пам'яті Івана Франка», проведений 10 червня 1926 р. в Ужгородській чоловічій семінарії «місцевими націоналістами» [97]. Він енергійно взявся розвіяти «наклепи на світлу Каменяреву постать», що нібито прозвучали з уст ораторів – докторів філософії М. Бращайка і М. Новаковського.

П. Лісового засмутили їхні теплі слова про І. Франка, порівняльний зріз політичних поглядів І. Франка і Т. Масарика, тодішнього президента Чехословаччини. На тверде переконання П. Лісового, І. Франко був апостолом соціалізму, а Т. Масарик – запеклим ворогом марксизму.

Такі хвацькі фрази, без уточнення їх об'єктивної суті, мали шалений попит серед тодішніх апологетів тоталітарного режиму і потрапляли в ідеологічно вивірену «десятку».

Безсумнівною заслугою Павла Лісового є те, що він привернув увагу до театральних постановок Франкових п'єс професійними і самодіяльними колективами міжвоєнного Закарпаття. Поряд із тим він зауважив потужний вплив літературної спадщини Івана Франка на формування нового покоління закарпатських письменників – на ґрунті рідної (української) мовної палітри (на прикладі Луки Дем'яна) [98].

Крім того, П. Лісовий доклав не менших зусиль до значного резонансу франкознавчої проблематики, скориставшись у 1950-1980-х рр. трибунами обласних газет «Закарпатська правда» і «Молодь Закарпаття».

**ГРАНДИ.
ВАСИЛЬ МИКИТАСЬ. ОЛЕКСА МИШАНИЧ**

У 1959 р. тодішні аспіранти Київського державного університету ім. Т. Шевченка літературознавець Юрій Бача (родом із Пряпівщини) та філософ Іван Іваньо (із Закарпаття) внесли свіжий струмінь у розробку нових франкознавчих проблем. Вони загострили увагу на маловідомих результатах редакторської праці Івана Франка у львівському журналі «Світ» (1882-1884) [99].

Там І. Франко був безпосередньо причетний до оприлюднення добірки публікацій про становище русинів (українців) у північних комітатах Угорщини (в рамках Австро-Угорської імперії). Приміром, ішлося про судовий процес у Львові 1882 р. проти Ольги Грабар, доньки угорського політика Адольфа Добрянського. Австро-угорська влада прагнула покарати її за русофільство.

Однак у 1960-1980-ті рр. на перші ролі в усьому світовому франкознавстві висунувся Василь Микитась. У 1970 р. він залишив науково-педагогічну працю в Ужгородському державному університеті, де закарпатська Франкіана зайняла чільне місце у його лекторському арсеналі (див. конспекти лекцій, надруковані на правах рукопису, високим друком, накладом по 500 прим. [100, 101]). В. Микитась тоді ж перебрався у Київ – в Інститут літератури АН УРСР, де ще трудився наступні двадцять років доволі плідно.

Стосунки Івана Франка з такими діяльними представниками інтелігенції Закарпаття як Юрій Жаткович (1855-1920) і Гіядор Стрипський (1875-1946), його оцінки творчого доробку своїх закарпатських сучасників Анатолія Кралицького (1835-1894), Михайла Врабеля (1866-1823) та Євменія Сабова (1858-1831), а також безпосередній внесок у справу національного відродження закарпатських українців одразу виявилися ключовими аспектами багатобічної та перспективної наукової проблеми.

У престижних видавництвах української столиці В. Микитась оприлюднив ще кілька монографій з різних ділянок Франкової спадщини та її інтерпретаційних ліній на стику вітчизняного і зарубіжного літературознавства [102, 103, 66].

Чималим вийшов ужинок В. Микитася, видрукуваний у вигляді наукових статей в основному до тематичних видань, а також

всукраїнської та регіональної популярної періодики [див. 114, с. 108-109].

До того ж, він був довголітнім членом редакційної колегії фундаментального видання «Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах» (Київ: Наукова думка, 1976-1986). Передовсім В. Микитась забезпечив трудомістку текстологічну частину грандіозного задуму.

Пліч-о-пліч із ним трудився Олекса Мишанич. Майже двадцять років свого життя він присвятив розробці наукових принципів і підготовці до друку Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, з яких упорядкував і прокоментував вісім томів (150 друк. арк. текстів і 20 друк. арк. коментарів).

Це найбільше в історії української культури видання творів одного автора. Не випадково у 1988 р. О. Мишанич був у числі восьми лауреатів Державної премії ім. Т. Шевченка, гідно відзначених за одинадцять років (1976-1986) невсипущої праці на Франковим п'ятдесятитомником. У 1997 р. його обрали членом-кореспондентом Національної академії наук України.

Олекса Мишанич простежив український контекст давньої літератури Закарпаття, дослідив кирило-мефодіївську проблематику в наукових працях І. Франка [104]. Завдячуючи йому імена Ю. Жатковича і Г. Стрипського потрапили у перше і друге видання багатотомної «Української радянської енциклопедії» (1960-1965, 1977-1985), а також в «Українську літературну енциклопедію» (1990).

На відміну від своїх колег О. Мишанич практично (за винятком двох ранніх, студентських спроб) не публікував газетні варіанти франкознавчих роздумів, зосереджуючись на досягненні більш вагомих, академічних результатів. І таки їх досяг.

СКЕПТИК. ОЛЕГ МАЗУРОК

У 1990-х рр. лідерство у закарпатському франкознавстві перебрав професор кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного (нині національного) університету Олег Мазурок. Найбільше він полемізував з уже покійним краєзнавцем Ю. Качієм про неспіттверджені факти перебування І. Франка у Закарпатті.

Власне, О. Мазурок у цій полеміці та дотичних поглиблених публікаціях незчувся, як статистично в головному органі обласної влади «Новини Закарпаття» сам досяг рівня газетного просвітництва Ю. Качія у «Закарпатській правді», найтиражнішій в краї у попередню пору – комуністичну.

У резонансній проблематиці нерідко Олег Мазурок наполегливо з подібним часовим інтервалом (як його візаві) повертався до популяризаторських інтерпретацій, котрі не раз повторювалися.

Позитивним моментом дослідницького внеску О. Мазурка, як фахівця з археографії, стало повернення до джерел у прямому розумінні: аби уточнити, деталізувати і перевірити зв'язки Івана Франка із Закарпаттям через біографічну призму його контактних осіб. Удало вибрано теж найбільш тиражну обласну газету в нових умовах – «Новини Закарпаття». Рідко коли публікації О. Мазурка виходили меншими шпальти формату А-3.

Яскравих і новаторських блискіток не додалося, проте вдалося гармонізувати історичну картину про загальну атмосферу інтелектуальної експансії української національної ідеї на зламі XIX–XX століть. Передусім вийшов на денне світло її рутинно-технічний рівень, тобто подвижницький внесок багатьох нині мало відомих персоналій: сільських учителів і священників.

Ясна річ, головні герої з самого початку не були безіменними. Найперше О. Мазурок віддав належне вченому і політичному теоретику Михайлові Драгоманову (1841–1895) [105, 106].

Цей видатний діяч став ідеологом українського просвітництва краю, котрий у тій стартовій фазі національного відродження напівофіційно називався Угорською Руссю. Сьогодні ця територія входить до складу України (Закарпатська область), Словаччини, Угорщини і Румунії – вісім колишніх адміністративних одиниць (комітатів) Австро-Угорської монархії.

У серпні 1875 р. М. Драгоманов роздав у Закарпатті скриню книг українських і російських літераторів, подолавши Яблунецький перевал і мандруючи маршрутом Луг, Мараморош-Сігет, Мукачево, Ужгород, Чоп, Кошице, Пряшів, Краків, Львів.

У Мукачеві він заприятелював з ігуменом Анатолієм Кралицьким і вчителем гімназії Йосипом Кішем. Також мав зустрічі з

парохами Ізи І. Раковським, Чинадієва І. Дулішковичем, редактором газети «Карпат» в Ужгороді М. Гомичковим.

У ресторанчику в Чопі М. Драгоманов дав собі ганнібалову присягу прив'язати Угорську Русь до українського національно-демократичного руху. Як перший свідомий українець і талановитий організатор, котрий відвідав Закарпаття (притому двічі – 1875-го і наступного 1876 р.), він довгі роки не міг забути цей край, «немов пораненого брата». Отож спрямував сюди декількох своїх сподвижників із культурно-освітньої ниви.

У тому числі вибір Михайла Драгоманова випав на студента класичної філології Львівського університету Івана Франка, котрому тоді жилося сутужно. Лише за благі наміри змагатися за соціальну справедливість (протраковано як поширення забороненого соціалізму) він якраз відбув перший термін ув'язнення з 12 червня 1877 до 5 березня 1878 р.

Перехоплений поліцією лист М. Драгоманова, котрий запропонував І. Франку наукову поїздку до Північної Угорщини – Закарпаття, призвів до його першого арешту 12 червня 1877 р. М. Драгоманов уповноважував І. Франка провідати Сигет і Мукачево, зав'язати знайомства для збирання етнографічних та економічних відомостей [107]. Але І. Франко навіть не прочитав цього листа, за якого потрапив у тюремну камеру на майже дев'ять місяців.

Другим логічним кроком О. Мазурка стало сумлінне висвітлення культуртрегерських функцій фольклориста Володимира Гнатюка (1871-1926), завдяки посередництву котрого із Закарпаттям активно спілкувався Іван Франко [108-110].

Як мені відомо, вперше вказану проблематику розлого висвітлили «Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук», котрі у 1929 р. вийшли за редакцією Агатангела Кримського [111]. А згодом дослідницьку естафету підхопили автори монографій, присвячених Володимирі Гнатюку [112, 113].

Справа ось у чому. Втілюючи науково-дослідну програму, В. Гнатюк провів три експедиції за трьома різними маршрутами з початковим і кінцевим пунктом Львів (через Лавочне):

– влітку 1895 р. – у місяці липні – Волосянка, Ляхівець, Старий і Новий Голятин, Майдан, Сойми, Волове, Вучкове, Нижній

Бистрий, Березово, Горінчево, Іза, Хуст і назад поїздом через Королево, Батьово, Мукачево,

- весною 1896 р. - у березні-квітні - Свалява, Стройне, Дусино, Керецьки, Кушниця, Бронька, Довге, Заднє, Луково, Імстичево, Великий Раковець і назад через Батьово, Мукачево,

- влітку 1896 р. - у липні-серпні - Свалява, Стройне, Свалява, Солочин, Плоске, Оленьово, Поропково, Тур'ї Ремети, Ворочево, Ужгород, Великий Березний, Убля, Кленове, Розтоки, Улич, Збуй, Новоселиця, Стара і Нова Стужиця, Ставне, Луг, Гусне, Буковець, Щербовець, Верхня і Мала Бистра, Нижні та Верхні Верецьки, Воловець.

Надалі в українській науковій громаді Львова Володимир Гнатюк став найавторитетнішим експертом з Угорської Русі. Він оприлюднив низку солідних досліджень. У його записник потрапило багато контактних адрес, зокрема, вчителів Василя Капустя та Івана Янчика (Новий Голятин).

Знайомство із священником села Стройне Юрієм Жатковичем виявилось величезною удачею В. Гнатюка. У крайовому вимірі ця зустріч мала воістину історичну віддачу.

Огож інтерес до постаті Ю. Жатковича витворив у О. Мазурка третє відгалуження в його інтерпретації теми «Іван Франко і Закарпаття». Добре відома тріада Франко - Гнатюк - Жаткович отримала «друге дихання».

Учений заглибився у творчу сутність Юрія Жатковича, привертаючи увагу до кращих зразків з його нині малодоступної епістолярної, публіцистичної та наукової спадщини.

Широкій громадськості, а також читачам наукової періодики були запропоновані передруки статей Ю. Жатковича «Угорські русини а ювілейний рік 1898» і «Малярські переклади творів Івана Франка» (1916), два віцілі листи: Жатковича до Франка (17 червня 1896 р.) і навпаки (20 листопада 1904 р.), витяги з листів Жатковича до Гнатюка [див. 114, с. 114]. Ясна річ, львівську адресу І. Франка і стройненську Ю. Жатковича епістолярнти отримали від В. Гнатюка.

Зрештою, через кілька проміжних публікацій справа дійшла до трьох окремих археографічних видань [див. 114, с. 114]. До першого з них увійшли, так би мовити, за фактом 83 листи Ю. Жат-

ковича до В. Гнатюка. Їх усіх відомо 89, на разі помилково проанонсовано 82, позаяк додався ще один в іншій частині книги. У ній лівова частка припала на раніше вже друковані Ю. Жатковичем розвідки з історії та етнографії Закарпаття загалом і села Стройне зокрема (перекладені з угорської або подані повністю).

Археограф оснастив кожен блок підготовленого матеріалу коротким вступом і примітками. Найбільший інтерес викликають ті листи (усіх 17), де відображено стійку перекладацьку зацікавленість Ю. Жатковича творчою спадщиною І. Франка як визначного майстра художньої літератури [115].

Спочатку оповідання зі збірки «В поті чола» викликали в перекладача ентузіазм, оскільки вони «суть а la Zola наймодерніши и так найінтересантніші для мадьярской публики» (13 червня 1896 р.). Тому Ю. Жаткович взявся перекласти всю книжку. Потім угорські редактори і видавці картали його не за твори Іван Франка «ож «простяцки» суть», а за прозу Марка Вовчка та Юрія Федьковича, котру він теж «озвучував» угорською (22 березня 1897 р.).

Угорська література буцімто виявилася настільки високо розвиненою, що в ній І. Франко «лиш межі другорядними писателями могол бы мати місто» (2 грудня 1898 р.). Однак переклади з І. Франка продовжували друкуватися в Будапешті та Ужгороді, незважаючи на чиюсь упередженість чи обструкційну меланхолію.

О. Мазурок прояснив маловідомі деталі в організаційно-технічній справі втілення в життя ганнібалової клятви М. Драгоманова. У 1895 р. член київської та одеської «Громади» Микола Ковалевський (1847-1898) заснував «Угро-руський фонд» (355 російських карбованців і 25 австрійських гульденів), а на його базі – «Комітет у справах угро-руських», куди ввійшли племінниця Михайла Драгоманова Леся Українка, Іван Франко, Михайло Павлик та ін. [21, 116, 117].

Цікаво примітити, що М. Ковалевський пропонував І. Франку першу грошову допомогу значно раніше – весною 1885 р. Однак через десять років вона без перебільшення послужила кисневою маскою.

Наприкінці 1898 р. Іван Франко прозвітував про те, як витрачалися кошти. У залишку – 400 корон, які давалися доктору Яросевичу з Відня на правах короточасної поворотної позички [118].

Всі гроші були спрямовані на статутну діяльність. 100 корон витратив В. Гнатюк для фольклорних експедицій у Закарпаття, 40 – хоровий колектив (20 студентів Львівського університету), котрий дав шість концертів (Ужгород, Севлюш, Хуст, Мараморош-Сігет).

100 корон коштувало друкування й поширення політичної декларації «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» (15 червня 1896 р.). Його підписали 23 інтелектуали і громадські діячі: письменники І. Франко, М. Павлик, А. Чайковський, фольклорист В. Гнатюк, етнограф В. Охрімович, історик О. Терлецький та ін. Із 23-х підписантів тринадцять мали докторський ступінь.

Львівська періодика відразу ж розтиражувала цей доволі толерантний спротив угорській урядовій колонізаторській політиці в Закарпатті («Житє і слово», «Діло», «Kurjer Lwowski»). У документі, що також вийшов окремою відбиткою, робився особливий наголос на повазі до угорського народу.

Як встановив словацький україніст Микола Мушинка, основний текст маніфесту «І ми в Європі» одноосібно написав Володимир Гнатюк, а вступ і кінцівку долучив Іван Франко [119, 120]. У березні 1897 р. Ю. Жаткович опублікував протест у газетах: регіональній «Kelet» (Ужгород) і центральній «Budapesti Hírlap» (Ужгород). Водночас М. Мушинка розлого розповів про етнологічні мандрівки В. Гнатюка у Закарпаття, до котрих спонукав І. Франко.

Як бачимо, «Угро-руський фонд» відіграв значиму роль у процесі національного відродження в усіх його трьох фазах (за славістом Мілославом Грохом): збиральницькій (історико-етнологічній), організаційній (культурно-просвітній) та політичній (державній).

Прояснення маловідомого не вдовільнило наукових запитів О. Мазурка, тому принагідно його заінтригували версії про неодноразове перебування Івана Франка в Закарпатті [див. 114, с. 117]. Як археограф, він озброївся афоризмом давніх мислителів «Чого немає в документах, того немає в природі», що підкреслював виняткове значення історичних документів у реконструкції минулого.

Щоправда, сам дослідник не завше дотримувався цього афоризму у повсякденній практиці. Маємо на увазі нерозважливість під час захисту в Ужгородському державному університеті кандидатської дисертації Сергія Федаки «Відкриття та першопублікація «Слова о полку Ігоревім»: історико-культурні аспекти» 3 квітня 1992 р.

Напередодні – 1 квітня (День сміху) – деякі російські телеканали розповсюдили науковоподібний жартівливий розіграш про те, що «Слово о полку Ігоревім» є всього-на-всього історичною фальшивкою, як і чимало гучних середньовічних документів.

Григорія Павленка (голова ради) і Олега Мазурка (член ради) це настільки збентежило, що мало не постраждав дисертант. Завдяки Іванові Гранчаку, решті членів ради й опонентам (оперативно знайшовся додатковий) здоровий глузд узяв гору. Через кілька днів росіяни попросили вибачення у занадто довірливих.

Наразі О. Мазурок провів професійну ревізію відомих сюжетів про принаймні десять Франкових відвідин Закарпаття з кінця 1880-х до початку 1900-х рр. Учений виявив курйози і наполіг, розвінчуючи натягнуті версії Юрія Качія, мемуарні свідчення Анни Франко-Ключко 1935, 1956 рр. і Тараса Франка 1956 р., що Іван Франко не бував у Закарпатті у 1876, 1889 (Верб'яж), 1892, 1895 (Верб'яж, Скотарське), 1897, 1902, 1908, 1909 рр.

Олег Мазурок пристав на те, що всілякі вигадки «ображають непросту минувшину цього куточка української землі». Висновок справді бездоганный для рафінованого історика. Але він помилковий чи, навіть, амбівалентний з огляду на природу історичної самоідентифікації, під кутом зору генези масової історичної свідомості.

Інакше з «пароплава історії» треба викинути усну і писемну народну творчість – цілий ліро-епічний пласт пісень, легенд, переказів, оповідань про видатних осіб. Без урахування цього потенціалу історико-культурна привабливість будь-якого регіону постійно страждатиме від віспи «Чого немає в документах, того немає в природі». Як у такому випадку.

У 1990 р. відомий правозахисник Йосип Тереля оприлюднив бувальщину-жарт, почуту від закарпатського письменника Луки Дем'яна у 1961 р., котрому її розповів Володимир Гнатюк [121].

Начебто Іван Франко під впливом згадки про Гукливіський літопис запалився ідеєю віднайти щось із писемних пам'яток у гірських селах. Переконав В. Гнатюка скласти компанію «на той бік в Угри». Залізницею добралися вчені-мандрівники до Ужжа, звідти возом до Волівця, Канори і Гукливого.

У курнику малописьменного пароха Гукливого вони знайшли давні книги на латині. Однак заскорузлий власник, який читав латинь дуба та ще й церковнослов'янською мовою як Акафіст, відмовлявся їх продати, набиваючи ціну. Торгуючись, один за одним по черзі І. Франко і В. Гнатюк без попередньої домовленості виходили надвір і нишком заглядали у курник. «Купили» потайки там по дві книги, сховавши за пояс. Призналися один одному аж далеко вже на зворотній дорозі.

Приємно відзначити, що О. Мазурок залучав здібних студентів-істориків до поглиблення своїх напрацювань у царині франкознавства. Він умів заінтригувати і спрямувати пошук, даючи для роздумів роздруковані виписки, що мали пряме чи опосередковане відношення до проблеми зв'язків І. Франка із Закарпаттям.

Пригадую витяги з листів А. Черепахіна до М. Драгоманова про зустріч з учителем Й. Кішем у Мукачеві (Львів, не пізніше 13 січня 1877 р.), М. Горького до А. Чехова про газетну статтю І. Франка, в якій «удивительно задушевно написано» про його (Чехова) творчість (Нижній Новгород, 28 квітня 1899 р.).

Окремо зацікавив Олега Мазурка пасаж із повісті «Захар Беркут» (1883), де йшлося про вигідну для торгу тухольську дорогу, що в'язала її у XIII столітті до купи галицької та угорської громади, розбиті між двома державами: Угорською і Галицько-Волинською. Як переконливий аргумент, ця обширна цитата приводилася і П. Лісовим (1972), і О. Мазурком (1986).

Коли я вже захистив докторську дисертацію, 16 травня 2006 р. старший колега попросив по можливості віднайти в інтернет-мережі низку публікацій, пов'язаних з Ю. Жатковичем і В. Гнатюком. На них покликалися у своїх працях троє зарубіжних науковців – Атанасій Пекар (1992), Пол Роберт Магочі (1994), Іван Поп (2001). На жаль, ці публікації не стали набутком електронного ресурсу.

Під керівництвом О. Мазурка автор цих рядків написав курсові роботи (за 1, 2 і 3 курси) «Роль А.Ю. Кримського у зміцненні культурних зв'язків Східної Галичини з Наддніпрянською Україною та Росією в другій половині XIX – на початку XX ст.» (1987), «Іван Франко як джерелознавець і археограф (на основі аналізу його праці “Життя Івана Федоровича і його часи”)» (1990), «Іван Франко як джерелознавець і археограф (на матеріалах його праці в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка)» (1991).

Потім наші наукові дороги розійшлися. Проте всупереч надміру емоційній пораді мого першого серйозного вчителя в історичній науці я залишився у франкознавстві, принаймні скраю. Бо мої роботи – дипломна, кандидатська і докторська – вже були присвячені іншим проблемам історії України XX – початку XXI століть.

Із плином літ до професора О. Мазурка ставлюся щоразу з глибшою повагою. Він навчив мене азів історичного ремесла, а найголовніше надихнув на працю важку, вивірену, досконалу. Без благодяного впливу його скептицизму не з'явилося б і пропонуване дослідження.

* * *

Як бачимо, закарпатське франкознавство є багаторівневим науковим явищем. Серед іншого це проявляється в тому, що воно представлене фахівцями, котрі працювали на міжгалузевому стику – славістика, гунгарологія, германістика, краєзнавство, решта соціогуманітарних дисциплін найширшого спектру. Йдеться про величезний обсяг наукової продукції та найрізноманітніші аспекти постановки і розробки обраної проблематики.

Ясна річ, завше хочеться якихось неординарних методологічних рішень. Приміром, багатьох у повному розумінні поняття назвати ґрунтовними дослідниками, а тим паче кваліфікованими культурологами, можна вельми умовно.

Насправді особистостей проникливого бахтінського складу серед тих закарпатських дослідників не спостережено. То й не було з їхнього боку неупередженого активного діалогу з Іваном Франком як людиною іншої культурної епохи, з метою розшифрувати специфіку його компетентності та притаманних протиріч.

Натомість запозичалися привізні методологічні конструкції маситих франкознавців – позитивістські, народницькі чи невибагливі соціально-класові.

Загалом же в науковий обіг було введено чимало нових аргументів і фактів. Непоодинокі з них зазвичай перетримані у класовій марксистсько-ленінській інтерпретації феноменів, явищ і персоналій. За панування тоталітаризму без виняткових партійно-класових оцінок годі було обійтися.

Усі згадані вище вчені заклали надійний фактологічний фундамент для всебічного вивчення розгалужених ментальних взаємовпливів Франкової (чи ширше галицької) та закарпатської традицій у подальшій генезі крайової історіографії та літературознавства.

Джерела:

1. Жаткович, Ю. Угорські русини а ювілейний рік 1898 / Ю. Жаткович // Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники. – Львів, 1898. – С. 187-189.
2. Мазурок, О. Юрій Жаткович як історик і етнограф / О. Мазурок. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2001. – С. 16, 42, 49, 51-55.
3. Жаткович, Ю. Мадярські переклади творів Івана Франка / Ю. Жаткович // Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці 1874-1914. – Львів, 1916. – С. 177-178.
4. Недзельский, Е. Очерк карпаторусской литературы / Е. Недзельский. – Ужгород: Школьная помощь, 1932. – С. 256-258.
5. Бірчак, В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / В. Бірчак. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – С. 150-152.
6. Лелекачъ, Н. Подкарпатское письменство на початку XX вѣк / Н. Лелекачъ // Зоря – Najnal [Ужгород]. – 1943. – № 1-4. – С. 229-257. Про переклади Ю. Жатковича. – С. 238, Г. Стрипського. – С. 250.
7. Стрипський, Г. З старшої письменности Угорської Русі / Г. Стрипський // Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці. 1874-1914. – Львів, 1916. – С. 179-195.
8. Frankó, I. A verés zsidófiú története / Ukrán eredetiből fordította Dr. Szripszky Niador. – Budapest: Kókai Lajos; Fritz Armin, 1916. – 54 old. (Ukrán könyvtár. 1 szám).
9. В п'яту рочницю смерті Ів. Франка // Наука [Ужгород]. – 1921. – 28 авг. – С. 3.
10. Панькевич, І. Іван Франко і Закарпаття / І. Панькевич // Літературно-науковий вісник [Львів]. – 1926. – Кн. 7-8. – С. 292-294.
11. Панькевич, І. Іван Франко і закарпатські українці // Дукля [Пряшів]. – 1957. – № 3. – С. 76-82.

12. Франко, І. До М. П. Драгоманова. 11-19 березня 1894 р. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 49. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 474-475.
13. В справі Угорської Русі (Посмертний голос М. Драгоманова) / видав М. Павлик. – Львів : З друкарні В. Маєцького, 1895. – 15 с.
14. Франко, І. Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження. 1772 – 1848. Зразок угорського мадяро- і москвофільства з початку XIX в. / І. Франко // Житє і слово [Львів]. – 1895. – Т. 3. – С. 461-465.
15. Качій, Ю. Історія одного подарунку / Ю. Качій // Жовтень [Львів]. – 1969. – № 5. – С. 117-119.
16. Микитась, В. З ночі пробивалися... / В. Микитась. – Ужгород : Карпати, 1977. – С. 48, 57, 60-65, 82.
17. Микитась, В. Через гори і кордони (Культурні й літературні зв'язки Закарпаття з Україною та Росією у XIX – XX ст.). – К. : Знання, 1977. – С. 25-27, 42.
18. Бабота, Л. Твори Івана Франка в перекладах Юрія Жатковича та Гіядора Стрипського / Л. Бабота // Наукові записки Культурної спілки українських трудящих [Пряшів]. – 1990. – № 15-16. – С. 141-145.
19. Бабота, Л. Перші переклади творів Івана Франка на теренах історичної Угорщини // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня нар. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – С. 1097-1103.
20. Задорожний, В. Зоря незгасна / В. Задорожний, О. Мазурок, І. Шульга. – Ужгород : Карпати, 1986. – С. 82-89.
21. Мазурок, О. Угро-руський фонд, його натхненники і діяльність / О. Мазурок // XXI вік [Ужгород]. – 1991. – № 5. – С. 7.
22. Pankevič, I. Ivan Franko. Nekrolog / I. Pankevič // Archiv für slavische philology [Відень]. – 1920. – S. 265-268.
23. Панькевич, І. Ще раз про питання рішального впливу на характер Івана Франка в 1874–1876 роках / І. Панькевич // Краківські вісті. – 1943. – 24 трав. – С. 4.
24. Панькевич, І. До переміни естетичних поглядів Івана Франка в 1876–1878 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. – 1944. – Т. 5. – С. 144-150.
25. Панькевич, І. До джерел «Панських жартів» Івана Франка // Slavica [Прага]. – 1951. – № 2-3. – С. 372-384.
26. Pankevič, I. Nová literatur o Ivanu Frankovi // Slavica. – 1953. – № 2-3. – С. 404-420.
27. Pankevič, I. K otázce vlivu estetiky V. Bělinského na první kritické články I. Franka // Československá rusistika [Прага]. – 1957. – № 3. – С. 442-448.
28. Панькевич, І. Мій життєпис / І. Панькевич // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Т. 4. кн. 1. – 1969. – С. 17-41.
29. Гренджа-Донський, В. Двадцять річниця смерті другого генія нашого народу – Івана Франка / В. Гренджа-Донський // Українське слово [Ужгород]. – 1936. – 21 трав. – С. 3. ; Твори Василя Гренджі-Донського. Т. IX : Публіцистика / В. Гренджа-Донський. – Вашингтон : Вид. Карпат. Союзу, 1989. – С. 134.
30. Іван Франко і Пилат // Українське слово. – 1936. – 28 трав. – С. 1.

31. Новак, С. Іван Франко у публіцистиці Володимира Бірчак / С. Новак // Франкознавчі студії. – Вип. 2. – 2002. – С. 269-276.
32. Бірчак, В. Еволюція постаті борця в творах І. Франка / В. Бірчак // Українська дійсність [Берлін]. – 1941. – 1 лип. ; Франкознавчі студії [Дрогобич]. – Вип. 1. – 2001. – С. 212-216.
33. Бірчак, В. Спогади про Івана Франка / В. Бірчак // Літературно-науковий вісник [Львів]. – 1926. – Кн. VII-VIII. – С. 238-241. Українська дійсність. – 1941. – 1 черв. – С. 2-3. ; У переддруку цей епізод чомусь випущено: Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 309-312.
34. Франко-Ключко, А. Іван Франко і його родина: спомини / А. Франко-Ключко. – То-ронто : Ліга визволення України, 1956. – С. 54-55.
35. Новак, С. Іван Франко і Володимир Бірчак / С. Новак // Франкознавчі студії. – Вип. 1. – 2001. – С. 204-212.
36. Бірчакъ, В. Руська читанка для І кляси гимназійноѣ и горожаньскихъ шкѣлъ / В. Бірчакъ. – Прага : Накладомъ Державного Выдавництва, 1922. – 155 с.
37. Луців, Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Л. Луців. – Нью Йорк-Джерзі Сіті : Свобода, 1967. – 654 с.
38. Борець за долю народу. В десяту річницю смерті Івана Франка // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на переступний рік 1926. – Ужгород : Школьная помощь, 1926. – С. 57-59.
39. Поет праці й боротьби : [І. Франко] // Світло [Мукачеве]. – 1933. – Ч. 3-4 (трав.-черв.). – С. 6-7.
40. Пуховський, А. Не забудьте спом'янути : [Т. Шевченка, І. Франка, Б. Грінченка] / А. Пуховський. – Ужгород : Вид-во Т-ва «Просвіта», 1925. – 16 с.
41. Франко, І. Збірка оповідань і віршів / І. Франко. – Ужгород : Друкарня отців Василян, 1926. – 24 с.
42. Божук, В. Полум'яне слово Каменяра / В. Божук // Закарпатська правда. – 1986. – 27 серп.
43. Божук, В. Незабутня поїздка // Вільна Україна [Львів]. – 1986. – 26 верес.
44. Кабалюк-Тисянська, М. Свіжа криниця / М. Кабалюк-Тисянська // Закарпатська правда. – 1966. – 27 серп.
45. Ігнатювич, Г. Драматичні твори І. Франка на закарпатській сцені / Г. Ігнатювич // Закарпатська правда. – 1956. – 27 серп.
46. Музика, Г. Пьеса Франко в нашем театре : [«Сон князя Святослава» в Закарпатском русском драматическом театре 1954–1956 гг.] / Г. Музика // Советское Закарпатье. – 1956. – 27 авг.
47. Баглай, Й. Каменяр на сцені : до 125-річчя з дня народж. І. Я. Франка / Й. Баглай // Радянський студент. – 1981. – 27 черв.
48. Баглай, Й. Твори Франка на сцені театру / Й. Баглай // Молодь Закарпаття [Ужгород]. – 1981. – 27 серп.
49. Баглай, Й. Уперше на закарпатській сцені : з історії постановки комедії Івана Франка «Учитель» / Й. Баглай // Закарпатська правда. – 1981. – 29 серп.

50. Шерегій, Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Ю. Шерегій. – Братислава ; Пряшів : Словац. педагог. вид-во, 1993. – С. 43-44, 56-56 та ін.
51. Ігнатювич, Г. Від гасниці до рампи. Нариси історії українського театру на Закарпатті. Кн. перша / Г. Ігнатювич. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 122, 171, 177, 251.
52. Недзельський, Е. Угро-руський театр / Е. Недзельський. – Унгвар : Унію, 1941. – С. 60, 74-75, 101.
53. «Моя маточка – Анна Франко», – з гордістю каже Марія Василівна Керечанин (Урста) із села Довге Іршавського району / записав В. Кузан // Новини Закарпаття. – 1993. – 11 груд. – С. 16. ; Нове життя [Іршава]. – 1994. – 1 січ. – С. 3. ; Старий За-мок. – 1999. – 25 берез. – С. 14. ; Новини Закарпаття. – 2000. – 15 січ. – С. 15.
54. Ясько, М. Іван Франко і Закарпаття / М. Ясько // Радянське Закарпаття. – 1956. – № 1. – С. 100-114.
55. Ясько, М. Іван Франко про усну народно-поетичну творчість Закарпаття / М. Ясько // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 19-30.
56. Ясько, М. Перші переклади творів Івана Франка на угорську мову / М. Ясько // Жовтень. – 1957. – № 3. – С. 91-92.
57. Історія подкарпатурської літератури. – Унгвар : Изд. Регент. Комисариата ; Книгопечатня оо. Василіан, 1942. – С. 55-56.
58. Пільгук, І. Шляхи культурного єднання Закарпаття з великою Україною / І. Пільгук // З тобою навіки : зб. праць про Закарпатську Україну. – К. : Укр. держвидав, 1946. – С. 41-52.
59. Долгош І. Іван Франко про Закарпаття / І. Долгош // Дукля. – 1956. – № 2. – С. 86-98. ; Те саме скор. : // Молодь Закарпаття. – 1956. – 15 черв. – С. 2.
60. Вишневецький, І. Іван Франко і Закарпаття / І. Вишневецький // Жовтень. – 1962. – № 12. – С. 131-134.
61. Вишневецький, І. Іван Франко – дослідник творчості закарпатських письменників / І. Вишневецький // Тези доповідей сьомої щорічної наукової сесії, присвяченої вивченню творчості І. Я. Франка (7-9 квіт. 1962 р.). – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – С. 18-20.
62. Вишневецький, І. Традиції та сучасність / І. Вишневецький. – Л. : Кн.-журн. вид-во, 1963. – С. 3-32.
63. Мишанич, О. Література Закарпаття XVII-XVIII століть / О. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 4, 38-46, 53-55.
64. Мишанич, О. Іван Франко і угорська література / О. Мишанич // Радянське літературознавство. – 1974. – № 2. – С. 85-86.
65. Микитась, В. Давня література Закарпаття / В. Микитась. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – С. 7-8, 137-141, 222-224, 254.
66. Микитась, В. Іван Франко як дослідник давньої української літератури / В. Микитась. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 131, 141-148, 255-257, 276.

67. Микитась, В. Галузка могутнього дерева / В. Микитась. – Ужгород, 1971. – С. 20, 30-32, 132.
68. Кравець, М. І. Франко – історик України / М. Кравець. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – С. 123-124, 145, 166.
69. Кирилюк, Є. Іван Франко і українська література Закарпаття / Є. Кирилюк // Жовтень. – 1965. – № 10. – С. 50-54.
70. Кирилюк, Є. Іван Франко й українська література на Закарпатті / Є. Кирилюк // Олександр Духнович : зб. матеріалів наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня смерті (1865-1965). – Пряшів, 1965. – С. 42-53.
71. Радо, Д. Іван Франко і Угорщина / Д. Радо // Вітчизна [Київ]. – 1956. – № 3. – С. 185-186.
72. Штернберг, Я. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову / Я. Штернберг // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 123-128.
73. Франко, І. До Ю.К. Жатковича [Львів, 20 листопада 1904 р.] / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 50. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 225, 557 (прим.).
74. Штернберг, Я. Відгук на Україні на селянські виступи в Угорщині в кінці XX сторіччя / Я. Штернберг // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія : Історико-філологічна. – № 1. – Ужгород, 1957. – С. 116-120.
75. Дзендзелівський, Й. Угорщина і угри : (неопублікована стаття невідомого автора про селянські виступи в Угорщині в 90-х рр. XIX ст.) / Й. Дзендзелівський, Я. Штернберг // НЗ УжДУ. – 1959. – Т. 38. – С. 133-155.
76. Штернберг, Я. Неопублікований рукопис Івана Франка «Угорська національна зага» / Я. Штернберг // НЗ УжДУ. – 1957. – Т. 25. – С. 129-142.
77. Професор Штернберг Яків Ісакович : бібліогр. покажч. / уклад. : О. Закривидорога, І. Мандрик, Л. Мельник, М. Троян, К. Шовш. – Ужгород : Патент, 1994. – С. 66.
78. Качій Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1963. – 25 серп. ; Те саме: 1966. – 27 берез. ; Молодь України [Київ]. – 1963. – 25 жовт.
79. Качій Ю. Він ходив по Верховині : [І. Франко у Закарпатті] / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1966. – 13 черв.
80. Качій Ю. Франко і Закарпаття / Ю. Качій // XXI вік. – 1990. – № 16. – С. 7. ; № 17. – С. 7.
81. Зимомря, М. Близітки часу («Просвіта» та її роль у процесі становлення національної свідомості народу Закарпатської України) / М. Зимомря // Ужгородський університет. – 1992. – 31 січ. – С. 2.
82. Піпаш-Косівський, В. Побував у Богдані / В. Піпаш-Косівський // Зоря Рахівщини [Рахів]. – 1986. – 28 серп.
83. Ференц, П. Чи побував Іван Франко на Закарпатті? / Ференц // Закарпаття онлайн. – 2011. – 13 верес.
84. Бігарій, Й. Хотів описати село Скотарське : [І. Франко] / Й. Бігарій // Новини Закарпаття. – 1994. – 22 січ. – С. 12.
85. Бігарій, Й. Село біля тунелів. У Скотарському на Воловеччині бував Іван Франко / Й. Бігарій // Срібна Земля – Фест [Ужгород]. – 2005. – 22 груд. – С. 12.

86. Божук, Г. «Руснацькі комітати – се наша «Індіан-резерवेशен» / Г. Божук // Срібна Земля–Фест. – 1996. – 24 жовт. – С. 13.
87. Федака, С. Августин Штефан – прометей Карпатської України / С. Федака // Новини Закарпаття. – 2003. – 11 січ. – С. 14.
88. Мазурок, О. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». / О. Мазурок. – Ужгород : Мист. лінія, 2009. – С. 161-162, 188-190.
89. Штефан (Фенцик), О. Чи був Євгеній Фенцик русофілом? / О. Штефан // Земля і воля [Ужгород]. – 1937. – 28 черв.
90. Франко, І. Чиста раса / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 20 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 14-27.
91. Мороз, М. Верх Пікуя. Із краєзнавчої спадщини Івана Франка / М. Мороз // Жовтень. – 1985. – № 5. – С. 114-115.
92. Шляхами Івана Франка на Україні : путівник / упоряд. М. Мороз. – Л. : Каменяр, 1982. – С. 92.
93. Лісовий, П. Українська література в закарпатській періодиці (кінець XIX – початок XX ст.) / П. Лісовий // Радянське літературознавство. – 1970. – № 10. – С. 34-40.
94. Лісовий, П. Українська художня література на сторінках комуністичної преси Закарпаття 20-30-х років / П. Лісовий // Радянське Закарпаття. – 1955. – № 1 (17). – С. 211-226.
95. Лісовий, П. Іван Франко в освітленні комуністичної преси Закарпаття 20-х років / П. Лісовий // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 3-18.
96. Лісовий, П. Поклик до бою : (твори І. Франка на сторінках закарпат. комуністичної преси 20-х рр.) / П. Лісовий // Українське літературознавство. – 1966. – Вип. 2. – С. 60-67.
97. Лісовий, П. Комуністична преса Закарпаття 20-30-х років / П. Лісовий. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1982. – С. 55.
98. Лісовий, П. Через Beskidy / П. Лісовий. – Ужгород : Карпати, 1972. – С. 41-43.
99. Бача, Ю. І. Я. Франко в боротьбі за розвиток літератури на Закарпатті / Ю. Бача, І. Іваньо // Дукля. – 1959. – № 2. – С. 120-131.
100. Микитась, В. Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст. / В. Микитась. – Ужгород, 1965. – С. 10, 21, 65, 71, 100.
101. Микитась, В. Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму / В. Микитась. – Ужгород, 1966. – С. 3-4, 23, 29, 38-42, 59-61, 65, 69-70.
102. Микитась, В. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Івана Франка / В. Микитась. – К. : Дніпро, 1978. – 229 с.
103. Микитась, В. Іван Франко – дослідник української полемічної літератури (XVI – XVII ст.) / В. Микитась. – К. : Наук. думка, 1983. – 222 с.
104. Мишанич, О. Кирило-мефодіївська проблематика в наукових працях І. Франка / О. Мишанич // Іван Франко і світова культура. – К. , 1990. – С. 42-46. ; Наукові записки КСУТ. – № 15-16. – С. 47-52.

105. Мазурок, О. Драгоманов і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1991. – 18 верес. – С. 5.
106. Мазурок, О. Плата за вільнодумство (Нововиявлені документи про зв'язки Михайла Драгоманова та інших галицьких діячів із Закарпаттям) / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1997. – 8 лют. – С. 14.
107. Грицак, Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 180.
108. Мазурок, О. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття : [головним чином В. Гнатюка] / О. Мазурок // Carpathica – Карпатика [Ужгород]. – 1992. – Вип. 1. – С. 106-134.
109. Мазурок, О. Володимир Гнатюк / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1991. – 7 серпня. – С. 4-5.
110. Мазурок, О. Перші враження (До 125-ої річниці з дня народження Володимира Гнатюка) / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1996. – 11 трав. – С. 14.
111. Камінський, В. Угорська Україна в етнографічних працях академіка Володимира Гнатюка / В. Камінський // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук [Київ]. – 1929. – Кн. XXV. – С. 149-174.
112. Яценко, М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність / М. Яценко. – К. : Наук. думка, 1964. – 287 с. (передовсім – с. 73-74, 94-97).
113. Мушинка, М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / М. Мушинка. – Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто : Наук. тов.-во ім. Т. Шевченка, 1987. – 332 с. (зокрема, с. 55-57).
114. Офіцинський, Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Р. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с.
115. Мазурок, О. Юрій Жаткович як історик і етнограф / О. Мазурок. – Ужгород : УжНУ, 2001. – С. 42, 49, 51-52, 54-55, 62-63, 67-69, 72, 76, 79, 92.
116. Мазурок, О. Іван Франко і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1993. – 10 лип. – С. 8-9.
117. Мазурок, О. Голос сумління і обов'язку : (до 100-річчя «Протесту галицьких русинів») / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1996. – 15 черв. – С. 14.
118. Франко, Іван. До Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів, кінець 1898 р.) / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 50 / І. Франко. – К., 1986. – С. 125.
119. Мушинка, М. Невідомий лист Володимира Гнатюка / М. Мушинка // Народна творчість і етнографія [Київ]. – 1992. – № 1. – С. 24-25.
120. Мушинка, М. Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком / М. Мушинка // Іван Франко: дух, наук, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – С. 945-953.
121. Дем'ян, Л. Бувальщина про двох діячів української культури : [Івана Франка і Володимира Гнатюка] / Л. Дем'ян // Літопис Бойківщини [Філадельфія, США]. – 1990. – Ч. 1. – С. 62-64.